

OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR SARAY HAPİSHANESİ: 18.-19. YÜZYILLARDA BOSTANCIBAŞI MAHBESİ

Murat YILDIZ*

ÖZET

Bostancıbaşı mahbesi, Yenisaray'a ait Hasbahçede idi. Saray surlarının dâhilinde ve aynı zamanda bostancı ocağına ait birçok binanın yer aldığı Yalı Köşkü kapısı ile Demirkapı arasındaki mıntıkada bulunan mahbes, kaynaklarda değişik adlarla geçmektedir. Bostancı ocağına ait fırının bir kısmından oluşan mahbes, burada bulunan hamamlarla bölükbaşılının odalarının yakınında bulunmaktaydı. Gerek suçluların ortaya çıkarılması için burada uygulanan işkence, gerekse bir idam infaz memuru olan bostancıbaşı adının uyandırdığı imaj, mahbesi zanlılar için korkunç bir yer yapmaya yetiyordu. Burası, devletin ikinci adamı olan sadrazamlar dâhil, en alt tabakadan en üst tabakaya kadar suç işleyen hemen hemen her kesimden insanın mahpusluk yaşadığı bir hapishaneydi.

Anahtar Kelimeler: bostancıbaşı, mahbes, bostancıbaşı mahbesi, hapishane, mahkum.

A PALACE PRISON IN THE OTTOMAN STATE: THE MAHBES OF BOSTANJIBASHI IN 18th - 19th CENTURY

ABSTRACT

The bostanjibashi mahbes was in the Hasbahçe (the khass bagcha: the private garden of the Sultan's palace) which belongs to the Yenisaray. The mahbes located in the place within the palace ramparts which are between the Yalı Köşkü Kapısı (the door of Yalı Kiosk) and the Demirkapı which was at the same time a loot of the bostancı ocağı's (bostanji ojaq) buildings, passes in the sources with different names. The mahbes which consists of a part of fırın (oven) was located in the near of the hammams (Turkish bath) and the rooms of bölükbaşıs (bulukbashi: an inspector or sergeant of police). Both the torture which was carried out there for disclosed guilty people and the image aroused by the name of bostanjibashi who was an officer to execute were enough to make the mahbes a terrible place for the suspects. This place was a prison for the

*Dr., muratyildiz75@gmail.com

guilty people from the lower stratum to the higher stratum almost from all sections including the Grand viziers who were the second person of state.

Key Words: bostanjibashi, mahbes (place of confinement, prison), the mahbes of bostanjibashi, law sentenced.

İstanbul, günümüzde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yaptığı dönemde de devrinin en kalabalık şehirlerinden birisiydi. Değişik ırk, din, dil, mezhep ve gruba mensup insandan müteşekkil olan bu büyük şehirde asayiş sağlama, idarecilerin en önemli ve öncelikli görevlerinden biriydi. Ancak demografik açıdan mozaik bir yapıya sahip olan ve nüfusunun önemli bir kısmı askerî veya askerî olmayan “*bekâr tâ'ifesi*” ile işsiz güçsüz insan grubundan meydana gelen bu şehrin asayişini temin etmek hiç de kolay olmazdı. Osmanlı Devleti'nde her dönemde sıklıkla gündeme gelen bu “milletler şehrinin” asayişini sağlama hususu, doğal olarak tek bir birimin üstesinden gelebileceği bir iş değildi.

İstanbul'un asayiş, birçok birimin müştereken yerine getirdiği bir vazifeydi. Her yetkili kendi sorumluluk sahasında güvenliği sağlama hususunda tam yetki sahibiydi. Yeniçeri ağası (veya onun yerine sekbanbaşı), kaptan paşa, bostancıbaşı, cebecibaşı, topçubaşı ve tersane eminden meydana gelen asayiş sağlama yükümlü amirlerden özellikle ilk üçü bu hususta önemli sorumluluklar üstlenirdi. Nitekim Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın asayişin sağlanması hususunda Üsküdar sakinlerine makamında söylediği “*Kapudan Paşa hazretleri ve Segbânbaşı Ağa ve ben, üçümüz bir vücûd gibiyiz*”¹ sözü de, bu üç görevlinin yüklendiği misyonu vurgular niteliktedir. Bunlar arasında en geniş yetkiye sahip olan yeniçeri ağası, Topkapı Sarayı ve cebecibaşının kontrolündeki bazı mahallelerin dışında kalan sur içindeki yerlerin tamamından mesuldü. Cebecibaşı Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı mahalleleriyle cebeci kışlalarının civarındaki mahalleler; topçubaşı Tophane ve Pera; kaptan paşa Kasımpaşa, Galata ve muhtemelen Haliç'in sol yakasındaki yerler ve bostancıbaşıysa başta Topkapı Sarayı olmak üzere Haliç'ten Karışdırın'a kadar olan yerlerle, Boğaziçi ve Şile'den Yalova'ya kadar olan yerlerin asayişinden sorumluydu².

¹ *Câbi Târihi (Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni)*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, II, s.756-757.

² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, (Çev. M. Ali Kılıçbay- Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 149; Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 518;

İstanbul'da asayişten sorumlu olan görevlilerin her birinin nezdinde, bu fonksiyonlarının tamamlayıcı unsuru olarak genellikle birer mahbes bulunurdu. Ağa kapısı mahbesi yeniçeri ağası veya onun yardımcısı sekban ağanın; tersane zindanı kaptan paşanın; tophane mahbesi³ (ve belki de Rumelihisarı zindanı⁴) topcubaşının ve bostancıbaşı mahbesiye bostancıbaşının nezaretindeydi. Bu çalışmamızda söz konusu mahbeslerden devrinde rical mahbesi olarak anılan; mahkûm, mahpus ve rehinelerin girebileceği korkunç yerlerden biri olarak bilinen bostancıbaşı mahbesini ele alacağız. Böylece tarihçilerin yeteri kadar ilgilenmedikleri konulardan biri olan⁵ mahbes/zindanlar konusuna küçük de olsa bir katkı sunmayı amaçlamaktayız.

Kaynaklarda “*bostancıbaşı ağa habsi*”⁶, “*bostancıbaşı habsi*”⁷, “*bostancıbaşı mahbesi*”⁸, “*bostancılar habsi*”⁹, “*bostancılar mahbesi*”¹⁰, “*bostancılar kışlası*”¹¹, “*bostancılar furunu*”¹², “*furun-i hâssa*”¹³, “*bostancılar kethüdâsı habsi*”¹⁴ ve “*bostâniyân furunu*”¹⁵ gibi farklı adlarla anılan bu yerler kanaatimizce aynı yer olmalıdır. Zira mahbes, hapis, kışla, zindan ve fırın gibi farklı kelimelerle tanımlanan bu yer hakkında bazı belgelerin verdiği ayrıntı bu kanaatimizi destekler niteliktedir. Mesela 11 Temmuz 1752’de kızlar ağasının

Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, (Çev. Senail Özkan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 132.

³ Tophanede bir mahbesin bulunduğu dair bkz. BOA, İ.MVL, nr. 52/1004, (23 N. 1259); BOA, İ.DH, nr. 933/73933 (28 M. 1302).

⁴ BOA, C.AS, nr. 435/18082, (28 Z. 1181); BOA, C.AS, nr. 461/19228, (8 Ş. 1182); BOA, HAT, nr. 268/15612, (29 Z. 1215).

⁵ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s. XXII-XXVIII; Yüksel Çelik, “Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi’nde İşgali”, *Belleten*, LXXII/264 (2008), s. 604n. Bu hususta bugüne kadar yapılan sınırlı çalışmalara dair adı geçen makalenin 1 numaralı dipnotuna bakılabilir. Yine yakın zamanda yapılan iki çalışma için bkz. Tülay Alim Baran, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi”, *Belleten*, LXXII/263 (2008), s. 155-174; Hatice Akın, “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi”, *History Studies (International Journal of History)*, 3/3 (2011), 23-36.

⁶ *Cabî Târîhi*, I, 689.

⁷ BOA, HAT, nr. 344/19640, 6 Haziran 1813 (6 C. 1228); BOA, HAT, nr. 885/39112, 27 Eylül 1821 (29 Z. 1236); BOA, HAT, nr. 385/20654, 16 Eylül 1822 (29 Z. 1237).

⁸ BOA, HAT, nr. 489/24009, 1820 (1235).

⁹ BOA, HAT, nr. 13/480, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁰ BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225).

¹¹ BOA, HAT, nr. 1404/56754, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹² BOA, C.DH, nr. 152/7553, 13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165).

¹³ BOA, HAT, nr. 510/25034 D, 1821 (1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 E, 1821 (1236).

¹⁴ *Silâhdâr Târîhi*, II, haz. Ahmed Refik, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 263.

¹⁵ BOA, HAT, nr. 13/483, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

hattat ve müsahibinin “*bostâncılar mahbesi olan furuna*”¹⁶; 13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165)’de eski Başbakı-kulu Hasan’ın “*bostâncılarda furunda*”¹⁷; 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203)’da Hazinekar Ali Paşa’nın adamlarının “*bostâniyân furununa*”¹⁸; 1790 (1204)’da maktul Hacı Selim Ağa’nın hazinedar, mühürdar ve kapuçukadarıyla Nazif Efendi’nin hazinedar ve havâss-ı etbânın “*bostâncılar mahbesi olan furuna*”¹⁹; 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219)’te İsmail Paşa’nın “*bostâncı furununa*”²⁰; 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230) maktul Kalyoncu Ali’nin oğlu ile etbânın “*bostâncılar nezdindeki furuna*”²¹ ve Adana mütesellimi Ali Bey’in “*bostâncıbaşı furunu dinilen mahalde*”²² hapsedilmiş olmaları, bu yerin bostancı ocağına mahsus fırın olduğunu ve başlangıçta buranın bir fırın olarak inşa edildiğini göstermektedir. Zaten Osmanlı Devleti’inde bir yerin mahbes olarak kullanılması için oranın başlangıçta hapisane şeklinde inşa edilmesine gerek yoktu. Çünkü bir mekânın hapisane olarak kullanılması için sadece korunaklı ve kapalı olması yeterliydi²³.

1. Bostancıbaşı Mahbesinin Bulunduğu Mıntıka

Bostancıbaşı mahbesi, İstanbul’da, Yenisaray’daki Hasbahçe’de idi. Elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde bu birimin tam olarak bulunduğu yeri şöyle tarif edilebiliriz: Yenisaray’ın Sarayburnu tarafından gelen surlarıyla Ayasofya tarafından gelen surlarının sahilde kesiştiği yerde (sur dışındaki köşede) Yalı Köşkü bulunmaktaydı. Köşkün arkasında, surların köşesinde²⁴ yer alan Yalı Köşkü kapısı ile bunun daha yukarısında (Sirkeci’ye bakan tarafta) bulunan Demirkapı arasındaki mintıkada bostancıbaşı dairesi, haseki ve neferlere mahsus kışlalar, kethüda ve haseki ağanın daireleri, bölükbaşı ve zabitan odaları, kuşçu ve terekecibaşların daireleri, kalem odaları, mutfak, cami, mektep ve mektep personelinin odaları, hamamlar, süvari hasekilerinin odaları, ahırlar, samanlıklar, kütüphane hocalarının odaları, harem-i hümayuna ait

¹⁶ Şem’danî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür’î’t-Tevârih*, I, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 167.

¹⁷ BOA, C.DH, nr. 152/7553-13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165)

¹⁸ BOA, HAT, nr. 13/483, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁹ BOA, C.ML, nr. 176/7475, 17 Ağustos 1789 (25 Za. 1203); BOA, HAT, nr. 183/8434, 1790 (1204).

²⁰ BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219).

²¹ BOA, HAT, nr. 410/21339, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230).

²² BOA, HAT, nr. 367/20277, 19 Mayıs 1833 (29 Z. 1248).

²³ Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak: Avrupahlaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 6, 7.

²⁴ Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, s. 132.

arabaların muhafaza edildiği yapılarla birlikte ocağın fırını da bulunurdu²⁵. Bu yapılardan hamamlarla bölükbaşlarının odalarının yakınında bulunan fırın, üstünde yer alan odalarla tezgâh, un anbarı, ocak, fırın ve diğer birimlerden meydana gelirdi²⁶. Ancak fırının bu ünitelerinden hangisinin ya da hangilerinin mahbes olarak kullanıldığı hakkında kesin bir şey söylemek henüz mümkün değildir. Yenisaray bütünüyle ele alındığında konum olarak sarayın aşağı tarafında kalan bostancıbaşı mahbesini bu özelliğinden dolayı Eremya Çelebi “*Hasbahçe'nin alt tarafında bulunan zindan*” olarak tasvir etmektedir²⁷.

2. Mahbese Konulma Gerekçeleri

Bostancıbaşı mahbesine konulmuş olan zanlılar din, millet, sosyal statü ve isnat edilen suçlar bakımından çeşitlilik arz etmekteydiler. Zira devletin en tepesindeki idarecilerden sıradan halka kadar çok sayıda insan burada mahpusluk yaşamıştır. Onların mahbese girme sebepleri incelendiğinde ortaya farklı gerekçeler çıkmaktadır. Buna göre mahpuslar hırsızlık, yolsuzluk, casusluk, rehinlik, emre itaatsizlik, kaçakçılık ile soygun, iftiraya uğramak, sihir yapmak, azledilmek, savaş kaybetmek, isyan etmek, asayiş ihlal etmek, izinsiz mabet inşa etmek veya oluşturmak gibi genel olarak siyasî, malî ve adî suçlar başlığı altında toplanabilecek suçlardan dolayı buraya konulmuşlardır. Başta devletin ikinci adamları mesabesinde olan sadrazamlar²⁸ olmak üzere vezirler²⁹, reissülküttaplar³⁰, defterdarlar³¹, kaymakamlar³², Rumeli kadıaskerleri³³,

²⁵ TSMA.d, nr. 4754, vr. 1b-9b.

²⁶ TSMA.d, nr. 4754, vr. 3b.

²⁷ Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952, s. 56. Yine Silâhdâr da, veziriazamlıktan azledilen Söhrablî Ahmed Paşa'nın sofadan aşağı götürülerek bostancıbaşı hapsine konulduğundan bahseder (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname '1106-1133/1695-172'*, Tahlil ve Metin, Haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 653).

²⁸ *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, II, (Haz. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 1057; *Tarih-i Naima*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281-1283, V, s. 170, 217, 223, 224; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116: 1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 268; *İsâ-zâde Târîhi*, (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1996, s. 30; *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 57; II, s. 283; BOA, HAT, nr. 13/480, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 15/593, 1815 (1230).

²⁹ *Tarih-i Naima*, IV, s. 403; VI, s. 166; *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 229.

³⁰ *Hasan Beyzâde Târîhi Tahlil Kaynak Tenkidi*, III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 749; *Tarih-i Naima*, I, s. 339.

³¹ *Tarih-i Naima*, IV, s. 272; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 173.

³² *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 283, 286-287.

³³ *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 263.

Anadolu kadıaskerleri³⁴, İstanbul kadıları³⁵, valiler³⁶, mütesellimler³⁷, nazırlar³⁸, büyük mirahurlar³⁹, hasekiler⁴⁰, silahtarlar⁴¹, mirialemler⁴², Sırp knezleri⁴³, gümrük eminleri⁴⁴, ada ve kale muhafızları⁴⁵, Yahudi tüccarlar⁴⁶, Vehhabiler⁴⁷, Hristiyan tüccarlar⁴⁸, başbakı-kulları⁴⁹, metropolitler⁵⁰, voyvodalar⁵¹, rehinelere⁵², bezirgânlar⁵³, gümrük emin⁵⁴ ve mubassırları⁵⁵, naipler⁵⁶, sarraflar⁵⁷, hazinedarlar⁵⁸, bağlı devletlerin prensleri⁵⁹, yazıcılar⁶⁰, kaptanlar⁶¹, saray

³⁴ *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 18; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, Uhuvvet Matbaası, III, İstanbul, 1327, s. 32.

³⁵ *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 18.

³⁶ BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219); BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

³⁷ BOA, HAT, nr. 367/20277, 19 Mayıs 1833 (29 Z. 1248).

³⁸ BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225); BOA, HAT, nr. 668/32565, 22 Ağustos 1810 (21 B. 1225); BOA, C.ML, nr. 80/3676, 25 Ekim 1810 (26 N. 1225).

³⁹ *Nusretnâme*, s. 516, 546; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 301-302.

⁴⁰ *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 347; BOA, MAD, nr. 5347, s. 412, 424, 428; BOA, HAT, nr. 685/33298, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210); BOA, HAT, nr. 1386/55045, 17 Temmuz 1795 (29 Z. 1209).

⁴¹ BOA, HAT, nr. 183/8436, 1790 (1204).

⁴² *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 18.

⁴³ BOA, HAT, nr. 1135/45229 C, 6 Eylül 1823 (29 Z. 1238); BOA, HAT, nr. 1136/45243, 25 Ağustos 1824 (29 Z. 1239); BOA, HAT, nr. 1125/44987, 1 Haziran 1825 (11 Ca. 1240); BOA, HAT, nr. 1125/44981 B, 7 Temmuz 1825 (21 Za. 1240); BOA, HAT, nr. 1134/45194, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240); BOA, HAT, nr. 1126/45023 B, 26 Ekim 1825 (13 Ra. 1241); BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241); BOA, HAT, nr. 1124/44948, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241); BOA, HAT, nr. 1114/44793 B, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241); TSMA, E. 7017/75.

⁴⁴ *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 288.

⁴⁵ BOA, HAT, nr. 183/8436, 1790 (1204).

⁴⁶ BOA, HAT, nr. 186/8713, 18 Ağustos 1792 (29 Z. 1206).

⁴⁷ BOA, HAT, nr. 280/16643, 23 Aralık 1813 (29 Z. 1228).

⁴⁸ BOA, HAT, nr. 1383/54685, (29 Z. 1203); BOA, C.ZB, nr. 25/1235, 8 Ekim 1817 (27 Za. 1232).

⁴⁹ BOA, C.DH, nr. 152/7553, 13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165).

⁵⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 393; BOA, HAT, nr. 277/16299, 12 Temmuz 1828 (29 Z. 1243).

⁵¹ BOA, HAT, nr. 525/25668, 20 Mart 1806 (29 Z.1220); BOA, HAT, nr. 407/21219, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240); BOA, C.DRB, nr. 22/1071, 4 Mart 1840 (29 Z. 1255).

⁵² BOA, HAT, nr. 773/36255, 28 Nisan 1825 (10 N. 1240).

⁵³ *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 134.

⁵⁴ *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 288.

⁵⁵ BOA, C.ML, nr. 360/14769, 20 Mayıs 1824 (21 N. 1239).

⁵⁶ BOA, HAT, nr. 1294/50264 B, 12 Aralık 1814 (29 Z. 1229).

⁵⁷ *Cabî Târîhi*, II, s. 760; BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

⁵⁸ BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

ağaları⁶², mahbesin bağlı olduğu birimin amiri olan bostancıbaşılarla⁶³ görevlileri olan bostancılar⁶⁴ gibi değişik sosyal statülere sahip insanlar mahbeste kalmışlardır. Zanlıların mahbese girmelerine sebep olan yukarıdaki gerekçeleri biraz ayrıntılı olarak ele almak yerinde olacaktır.

2.1. Kaçakçılık

Bostancıbaşı mahbesine kaçakçılık suçundan dolayı girenler, genellikle ihracı yasak olan maddeleri yabancı ülke tüccarına satanlardı. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti ihracattan çok, ithalatı teşvik eden bir ekonomik politika izlediğinden⁶⁵ yabancı ülkelere her türlü malın ihraç edilmesine izin vermezdi. Hububat, pamuk, barut, at, silah, deri, gön, balmumu, maden, yapağı, pamuk, ipek ve benzeri maddelerin ihracı, gerek ülke içerisinde arz-talep dengesini olumsuz etkilemesinden, gerekse stratejik sebeplerden dolayı yasaktı⁶⁶. Üretilen temel ihtiyaç maddelerinin sadece iç piyasaya sunulmasını amaçlayan bu yasak, birçok görevliyle birlikte bostancıbaşının eliyle uygulanırdı. Gerek onun gerekse diğer görevlilerin tutukladıkları yasağı çiğneyen kaçakçılardan bazıları bostancıbaşı mahbesine konulurdu. Burada sorgulananlardan bazılarının ifadelerinde yer alan bilgilerden onların sıkı sıkıya uygulanan yasağı delmek için ilginç yöntemlere başvurdukları görülmektedir. Mesela bunlardan biri olan ve 8 Ekim 1817 (27 Za. 1232)'de bostancıbaşı mahbesinde sorgulanan bir zimmînin ifadesi bu hususa dair ilginç bilgiler vermektedir: Kendisi, İstanbul'un 1815 (1230) yılına ait ihtiyacı için Selanik iskelesine bağlı kazalardan gemisine yüklediği hinta, güherçile, keçe ve benzeri "*edevât-ı lâzime*" ile topları İstanbul'a getirmek üzere hareket eder. Ancak daha önce yaptığı plan gereği yükünü İstanbul'a götürmez, bunlardan buğdayı adalar civarında yabancılara satarken, geri kalan yükünü ise çıkardığı Bozcaada'da bir

⁵⁹ *Nusretnâme*, s. 845; Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, (Haz. Münir Aktepe), II.A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, 78-79; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 271, 282.

⁶⁰ *Cabî Târîhi*, I, s. 181.

⁶¹ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, (Haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13.

⁶² *Cabî Târîhi*, I, s. 181, 182; *Mecmu'a-i Vekâyi'-i Asr-ı Mahmûd Hân-ı Adli*, (Haz. İlmihan Sağlamdemir), (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994, s. 12, .

⁶³ *Silâhdâr Târîhi*, II, s. 288.

⁶⁴ *Cabî Târîhi*, I, s. 181, 182, 199-200, 442-443.

⁶⁵ Ahmet Cihan- İlyas Doğan, "Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 292.

⁶⁶ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 283-299.

anbarda saklar. Sonra gemiyi, kaza süsü vererek batırır. Mürettebat ve ortaklarının ihbarda bulunmasını engellemek için de onlara anlaştıkları miktar kadar para vererek olayı örtmeye çalışır. Ancak gerek İstanbul, gerek Selanik, gerekse o civardaki mahalli idarecilerin şüphelenmesi üzerine yapılan tahkikatlar sonrası olayın hiç de söylenildiği gibi cereyan etmediği ortaya çıkar. Bunun üzerine zimmî tüccar tazminat ödemeye mahkûm edildiği gibi kendisinin tutukluluk hâlinin devam etmesine de karar verilir⁶⁷.

2.2. Görevde İhmalkârlık Göstermek

Görev ve hizmette ihmalkârlık, savaş ya da seferde yanlış komuta, tedbirsizlik, gayretsizlik ve beceriksizlikten dolayı devleti telafisi imkânsız ya da çok zor olan zarara uğratan bazı idareciler, bostancıbaşı mahbesine konulan bir diğer grubu oluştururdu. Sadece onlar değil, onlara akıl hocalığı yapan kadrolar da kendileriyle birlikte mahbese konular, haklarında yapılacak nihaî işleme kadar burada bekletilirlerdi⁶⁸.

İhmalkârlık veya göreve gereği gibi dikkat etmemek genellikle küçük ya da büyük verilen bir vazifenin gereği gibi yerine getirilmemesi şeklinde tezahür ederdi. Azille sonuçlanan ihmalkârlıklar seferde gereken gayreti gösterememek, sefer için gereken hazırlıkları yapamamak⁶⁹ gibi çok önemli bir gerekçe olabildiği gibi, düğün töreninde padişahın oturacağı köşkü iyi süsleyememek⁷⁰ gibi basit bir gerekçe de olabilirdi.

2.3. İsyân Etmek

Devlet ve toplum düzenine zarar verecek çaptaki ayaklanmalarla bağımsızlığı hedefleyen ayaklanmalarda bulunan elebaşılar da bostancıbaşı mahbesine konulurlardı. Yine “*hurûc ale’s-sultân*” olarak ifade edilen ve taht değişikliğini hedefleyen isyan hareketlerinin failleri de tutuklanıp mahbese konular⁷¹, aralarında haklarında idam hükmü çıkanların idamları burada infaz edilirdi⁷². Bir diğer isyan etme şekli olan çıkarılan yeni bir kanunu tanımamak,

⁶⁷ BOA, C.ZB, nr. 25/1235, 8 Ekim 1817 (27 Za. 1232).

⁶⁸ BOA, HAT, nr. 15/632, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

⁶⁹ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi*, (Haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 19.

⁷⁰ *Tarih-i Naima*, IV, s. 272.

⁷¹ *Cabî Târîhi*, I, s. 181, 182, 199-200.

⁷² *Mür’i’t-Tevârih*, I, s. 18, 134; *Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, (Haz. Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 645.

eleştirmek, ona uymamak ve başkalarını da bu tür hareketlere teşvik etmek⁷³ de mahbese girmeye bir vesile teşkil ederdi. Yine bu başlık altında zikredilebilecek bir diğer fiil de emre itaatsizlikti. Bu suçtan dolayı hapse girenler çoğunlukla devlet görevlileri olup, genellikle kendilerine tevdi edilen görevleri çeşitli bahanelerle ihmal etmek, verilen emirlere karşı gelmek suretiyle itaatsizlikte bulunanlardı.

2.4. Asayışı İhlal Etmek

Toplumun asayiş ve güvenliğini bozucu hareketlerde bulunanlardan yapılan uyarıları dikkate almayanlar tedip için mahbese konulurlardı. Bunlar genellikle hırsızlık, gasp, soygun, yangın çıkarma, izinsiz silâh kullanma, halkı rahatsız edecek şekilde gürültü yapma gibi fiilleri işleyenlerdi⁷⁴.

2.4.1 Hırsızlık

Mahbese konularının bir kısmını hırsızlık suçu zanlıları oluştururdu. Sirkatle itham edilenler, kendilerinin bu suçla ilgili olmadıklarını ispatlayıncaya kadar burada tutulurlardı. Mesela 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210) tarihli bir takrire konu olan bir olay bu hususa ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Şehzadebaşı Camisi dolabının içinde yer alan emanet eşyayı çaldıkları iddia edilen caminin kayyımbaşısı ile sekiz talebenin, suçu kabul etmeyişlerine ve suçlu olduklarına dair delillerin bulunmayışına rağmen bir türlü tahliye edilmezler. Ancak mahalle halkının onların bugüne kadar benzeri bir fiil işlemediklerini ifade etmeleri ve kendilerine bu konuda kefil olduklarını söylemeleri üzerine adı geçen kişiler tahliye edilirler⁷⁵.

2.4.2 Soygun

Bostancıbaşı mahbesinde hapsedilenlerin bir kısmını bir yeri basarak, oradaki mevcut eşyaya el koyanlar oluştururdu. Bunlar genellikle büyük gruplar hâlinde bir şehir ya da kasabaya baskın yapmak suretiyle soygunda bulunan kişilerdi. Bu grubun en dikkat çekici örneği hiç şüphesiz Suud'un Medine'de gerçekleştirdiği soygundu. Gerek soygunu gerçekleştirenin meşhur birisi olması gerekse soyguna maruz kalan yerin kutsallığı açısından ilgi çekici oluğu için bu hususa dair biraz daha ayrıntı vermek yerinde olacaktır.

30 Ekim 1818 (29 Z. 1233)'de bostancıbaşı mahbesinde sorgulanan Abdullah bin Suud ile maiyetindekilerin anlattığına göre söz konusu soygun

⁷³ *Hasan Beyzâde Târihi Tahlil Kaynak Tenkidi*, III, s. 749; *Tarih-i Naima*, I, s. 339; *Silâhdâr Târihi*, II, s. 263.

⁷⁴ *Cabî Târihi*, I, s. 689.

⁷⁵ BOA, HAT, nr. 256/14711, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

olayı şöyle gerçekleştirir: Kalabalık bir birlikle Medine'ye gelen Suud, bir grup adamıyla birlikte Hücre-i Sa'âdet'e girerken, oğlu ile birlikte diğerleri dışarıda beklerler. Buradaki bütün malları talan edip soygunu gerçekleştiren Suud, daha sonra yağmaladığı bu eşyadan "*zî-kıymet ve girân-bahâ olanlarının ekserisi*"ni Mekke Şerifine satar. O da damadı vasıtasıyla bir kısmını Mekke'de, önemli bir kısmınıysa Hindistan taraflarına gönderip orada sattırır. Eşyanın geri kalanın bir kısmını adamlarına dağıtan Suud, çok az bir kısmını da bir sandığın içine koyup Der'iyye'deki kızına verir. Suud'un ölümü üzerine kızı tarafından ağabeyi Abdullah bin Suud'a verilen sandık onun yakalanması üzerine Cidde valisinin eline geçer ve o da sandığı zanlılarla birlikte İstanbul'a gönderir. Abdullah bin Suud ifadesinde yine, babasının Hücre-i Saadeti soymasını asla tasvip etmediğini, zaten bu olaydan sonra babasını terk ettiğini, ölümüne kadar onu görmediğini de dile getirir. Sorgu ekibinin sorduğu sorulardan, Suud'un sadece Hz. Peygamber'in hücrelerini soymadığı, diğer bazı kutsal mekânlarla birlikte Hz. Hüseyin'in meşhedini soyduğu da ortaya çıkar. Ancak Abdullah bin Suud bunların hiçbirinde bulunmadığını ve konu hakkında bilgisi olmadığını beyan eder⁷⁶.

Eşkiyanın bu şekilde devlet otoritesini yok sayarcasına gündüz büyük bir kalabalıkla kutsal bir mekânı kolayca soyması ve akabinde yağmaladığı eşyayı kolayca satması, tek başına yapılacak bir iş olmadığı açıktır. Zaten devlet otoritesine açık bir meydan okuma anlamına gelen bu teşebbüsün mahallî idarecilerin gaflet, ihanet ve eşkiya ile işbirliğinin bir sonucu olduğu Mısır Valisi tarafından 6 Haziran 1813 (6 C. 1228)'te İstanbul'a gönderilmiş olan takrirle ortaya çıkar. Valinin ifadelerine bakılırsa, Hicaz bölgesinde haydutluk yapanlara Medine Kalesi kethüdasıyla diğer görevliler yardım ve yataklık etmişlerdi. Bilâhere bunlardan yakalananlar da İstanbul'a gönderilir⁷⁷.

2.5. Casusluk

Her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de güvenlik hususunda hassas olduğu konuların başında casusluk faaliyetleri gelirdi. Özellikle 19. yüzyılda artan gayrimüslim isyanlarında önemli bir rolü olduğu düşünülen Rus casusluk faaliyetleri devleti bu hususta daha hassas davranmaya sevk ederdi. Zira casusluk faaliyetlerinin örgütleyicisi olarak görülen Rusya, devlet için gün geçtikçe ciddî bir tehdit halini almaktaydı. Bu da devleti ister istemez casusluk faaliyetleri konusunda daha dikkatli davranmaya, sert tedbirler almaya ve suçla şöyle ya da böyle bulaşanlara şiddetli cezalar getirmeye yöneltirdi. Öyle ki

⁷⁶ BOA, HAT, nr. 344/19627, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233); BOA, HAT, nr. 345/19673, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233).

⁷⁷ BOA, HAT, nr. 344/19640, 6 Haziran 1813 (6 C. 1228).

sadece haklarında suçlarının sübutuna dair kuvvetli deliller olanlar mahbese atılmaz⁷⁸, suç şüphesi olanlar da mahbese atılır ve kendilerine verilen cezalar hemen infaz edilirdi⁷⁹.

2.6. Rehinelik

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe artan gayrimüslim isyanları, devleti birtakım tedbirler alma mecburiyetinde bırakır. Bunların başında isyanların şiddetle bastırılması, ele başlarının ibret için idam edilmesi, isyana karışan bekârların küreğe konulması ve evlilerinse haneleriyle birlikte sürgün edilmesi gelirdi. Bu tedbirlerin yanısıra devlet, isyanların çıkmasını önlemek için ise eskiden beri kısmen tatbik edilen bir uygulamayı daha da kapsamlı hâle getirir. Bunun için ilk dönemlerde genellikle bağlı devlet ve beyliklerin prenslerine uygulanan onları başkentte rehin tutma uygulaması bu sefer gayrimüslim tebaanın temsilcilerine de teşmil edilir.

Gayrimüslimlerden rehine alma uygulaması, Rum isyanının çıkıp yayılmasından sonra gündeme gelir ve hızla tatbik edilmeye başlanır. İsyanlara karşı bir tedbir olarak uygulamaya konulan bu düzenleme çerçevesinde ilk önce her yıl patrikhane ile Rodos, Limni ve Sakız gibi “*isyân üzere olmayan cezâyir*” ve isyana meyilli Sırp’lar’dan “*üçer beşer kocabaşı alâ tarîkû’r-rehn münâvebe ile*”⁸⁰ alınmaya başlanır. Rehinelere önceleri birer mahkûmdan ziyade birer misafir gibi muamele görürlerdi⁸¹. Bununla birlikte onların kaçma ya da kaçırılma ihtimalinden dolayı kendileri ikametgâhlarında tutulmaz, genellikle kaçmalarına imkân bırakmayan bostancıbaşı mahbesinde tutulurlardı. Zira yaşanan tecrübelerden dolayı “*rehinin muhâfazası ancak bu sûretle hâsıl olub hâricdeki hânelerinde ikâmet olmaz*”dı⁸². Rehinelere masrafları bazen devlet tarafından karşılanırsa da, genellikle temsilcisi oldukları reaya tarafından karşılanırdı⁸³. Rehinelere, Rum isyanının sona ermesi hâlinde serbest bırakılacaktı⁸⁴.

⁷⁸ Mesela casusluk şüphesiyle göz altına alınan Morali İsmâki'nin el konulan evrakı arasında bu ithamı haklı çıkaracak hiçbir delil ve karine bulunmamasına rağmen kendisi hemen salıverilmez (BOA, HAT, nr. 885/39123, 25 Ağustos 1824 (29 Z. 1239)).

⁷⁹ BOA, HAT, nr. 502/24652, 1818 (1233).

⁸⁰ BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

⁸¹ Rehinelere “*müsâferet sûretiyle haklarında her dürlü ri’âyet icrâ*” kılındığına dair bk. BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241); BOA, HAT, nr. 1124/44948, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

⁸² BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

⁸³ Mesela Midilli reayasının kocabaşlarının masrafını karşıladığına dair bkz. BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

⁸⁴ BOA, HAT, nr. 278/16344, 4 Şubat 1810 (29 Z. 1224); BOA, HAT, nr. 1124/44948, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

Ancak Rum isyanının bir türlü sona ermemesinden dolayı zamanla rehinelik uygulamasının kapsamı genişletilir. Buna göre kendilerinden rehine alınan gayrimüslim tebaanın sayısı arttığı gibi, rehinelere sayı ve rehinlik süreleri de artar. Kapsam ve süresi gayrimüslimlerin aleyhine değişen bu uygulamaya dayanılarak Sakız⁸⁵, Rodos⁸⁶, Kuşadası⁸⁷, Midilli⁸⁸, Taşöz⁸⁹ adalarındaki gayrimüslim temsilcileriyle Sırp knezleri⁹⁰, İzmit ve Tarabya metropolitleri⁹¹ mahbeste rehin olarak tutulurlar. Bunlardan çok azı genel uygulamanın aksine Rum isyanı sonuçlanmadan serbest bırakılmıştır. Bunda temsilcisi oldukları gayrimüslimlerin isyana hiçbir surette bulaşmadıkları ve bulaşmayacakları hususunda mahallî idarecilerin kendilerine kefil olmaları etkili olurdu⁹².

Bostancıbaşı mahbesindeki rehinelere gerek akraba gerekse temsilcileri oldukları gayrimüslimlerle haberleşme imkânları doğal olarak diğer zanlı, tutuklu ve mahkûmlara göre daha fazlaydı. Dolayısıyla onlara gelen ve onların gönderdikleri mektuplar diğerlerinden daha çoktu. Ancak gönderilen ve alınan mektuplar denetime tabi olup, önce Bâb-ı Âlî’de tercüme edilerek gözden geçirilirdi. İçeriği hakkında bilgi sahibi olunan mektuplar sahiplerine iade edildiği gibi ilgili makamlara da muhteviyatının özeti gönderilirdi⁹³.

Bostancıbaşı mahbesinde rehine olarak tutulanlar genellikle rahip, papaz, keşiş, knez ve prens gibi gayrimüslim tebaanın ileri gelenleriydi. Bunlar tayin edilen süre kadar mahbeste kalır ve yerlerine muadilleri gelince⁹⁴ kendilerinin ülkelerine dönmelerine izin verilir. Önemli kişilerden seçilen rehinelere sıradan kişilerle değiştirilmelerini önlemek için mahalli idareciler rehinelere isim, eşkal, sıfat ve görevlerine ait bilgileri bir deftere kaydederek onları deniz

⁸⁵ BOA, HAT, nr. 885/39112, 27 Eylül 1821 (29 Z. 1236).

⁸⁶ BOA, HAT, nr. 890/39316 A, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241); Ali Fuat Öreç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 157.

⁸⁷ BOA, HAT, nr. 277/16299, 12 Temmuz 1828 (29 Z. 1243).

⁸⁸ BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

⁸⁹ BOA, HAT, nr. 773/36255, 28 Nisan 1825 (10 N. 1240).

⁹⁰ BOA, HAT, nr. 1135/45229 C, 6 Eylül 1823 (29 Z. 1238); BOA, HAT, nr. 1114/44793 B, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

⁹¹ BOA, HAT, nr. 278/16344, 4 Şubat 1810 (29 Z. 1224); BOA, HAT, nr. 277/16299, 12 Temmuz 1828 (29 Z. 1243).

⁹² Mesela Midilli’den rehine alma uygulamasının 1827 tarihinde kaldırıldığında dair bk. BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

⁹³ BOA, HAT, nr. 1136/45243, 25 Ağustos 1824 (29 Z. 1239).

⁹⁴ Mesela Sırp rehinelere yerlerine “mu’adil ve mu’teber kimesneler” gönderilmedikçe bırakılmadıklarına dair bk. BOA, HAT, nr. 1126/45023 B, 26 Ekim 1825 (13 Ra. 1241); BOA, HAT, nr. 1125/44981 B, 7 Temmuz 1825 (21 Za. 1240); BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

veya kara yoluyla İstanbul'a gönderirlerdi⁹⁵. İstanbul'a ulaşan bu rehinelere bostancıbaşı teslim alıp mahbese koyardı. O da, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için gelen rehinelere ilgili yukarıdaki bilgilerle onların mahbese konulma tarihlerini bir deftere kaydedirdi. Mahbeste tutulan rehine sayısı geldikleri yerlere göre değişiklik gösterdiği gibi, bunların rehinelik süreleri de birbirinden farklıydı. Mesela Taşöz adasının rehine sayısı iki ve rehinelik süreleri 6 ayken⁹⁶, Rumların sayısı ise 12⁹⁷ ve rehinelik süreleri de daha fazlaydı. Gayrimüslimlerin temsilcisi olarak rehine alınanların canına dokunulmaması esastı. Ancak aralarından el altından isyana örgütleyenlerle halkları yeniden isyan edenlerden bazıları idam edilirdi⁹⁸. Zira temsilcisi oldukları halkın ayaklanması onların isyan etmeyeceklerine dair verdikleri sözde durmadıklarına yorulduğu gibi, temsilcilerinin canına kıyılması için de meşru bir sebep sayılırdı.

Rehineler hususunda en ilginç ve çetin gelişmeler Sırp rehinelere hususunda yaşanmıştır. Bu ilginçlik daha işin başında kendisini gösterir. Zira Sırp adını rehine olarak alıkonan ilk grup, esasında rehine değillerdi. Onlar Sırp azınlığının vekilleri olan knezlerdi ve temsilcisi oldukları halkla ilgili bazı işlerin görüşülmesi için İstanbul'a gelmişlerdi. Ancak bir müddet sonra Rum isyanı patlak verince devlet, isyanın diğer gayrimüslimlere ve özellikle de "*Rûm milleti cinsinden*"⁹⁹ kabul ettiği Sırp arasında yayılma ihtimalini göz önünde tutarak knezleri rehine olarak alıkoyma. Bu beklenmedik gelişme sonrası İstanbul'da Sırp azınlığının vekili konumunda olan knezler, Sırp rehinelere olarak¹⁰⁰ ikametgâhlarından alınıp, bostancıbaşı mahbesine konulurlar¹⁰¹. Bununla birlikte devletin knezleri rehine olarak tutmaya çok da gönüllü olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü padişahın isteği üzerine ara sıra Bâb-ı Âlî'ye çağrılan rehinelere gönülleri hoş edilir¹⁰², hatta kendilerine devlet tarafından para verilerek taltif bile edilirdi¹⁰³.

⁹⁵ Mesela 1826'da bostancıbaşı mahbesinde olan beş Rodos rehinesinin isim ve eşkalleri için bk. BOA, HAT, nr. 890/39316 A, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

⁹⁶ BOA, HAT, nr. 773/36255, 28 Nisan 1825 (10 N. 1240).

⁹⁷ BOA, HAT, nr. 278/16344, 4 Şubat 1810 (29 Z. 1224).

⁹⁸ Mesela Rum isyanı esnasında tutulan Sakızlı Rumlar'dan bostancıbaşı mahbesinde olan üç ve Babiâli Tomruğunda bulunan 7 Sakızlı dinmek bilmeyen isyandan dolayı idam edilirken, Sakız Kalesi'ndeki 5 rehineyse isyanda dahilleri olmadığından dolayı serbest bırakılırlar (BOA, HAT, nr. 885/39112, 27 Eylül 1821 (29 Z. 1236)).

⁹⁹ BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹⁰⁰ BOA, HAT, nr. 1124/44948, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹⁰¹ BOA, HAT, nr. 1114/44793 B, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹⁰² Sırp knezlerinin "*huzûr-i âlîye yahud makâm-ı riyâsete celb*" edilip kendilerine "*istimâlet*" verildiğine dair BOA, HAT, nr. 1125/44987, 1 Haziran 1825 (11 Ca. 1240).

¹⁰³ BOA, HAT, nr. 1134/45194, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240).

Bostancıbaşı mahbesinde bulunan rehinelerden en çok Sırp rehineler için devlete başvurulmuştur. Zira mahbeste bulunan rehinelerin büyük çoğunluğu onlara aitti. 6 Eylül 1823 (29 Z. 1238) tarihli bir hat, bostancıbaşı mahbesinde bulunan Sırp tutukluların sayı, isim ve mahbese konulma tarihi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre onlardan üç sene önce, yani 1820’de gelen ilk grup, ikisi vekil ve ikisi de hizmetkâr olmak üzere dört kişiden müteşekkildi. Bunlardan bir sene sonra gelen grup yedisi vekil ve beşi hizmetkâr olmak üzere toplam on iki ve 1822’de gelen grupsa iki kişiden oluşmaktaydı. Böylece bostancıbaşı mahbesinde bulunan toplam Sırp rehine sayısı zamanla on sekize çıkmıştır¹⁰⁴.

Sırp rehineler için yapılan başvurular doğal olarak taşra ve merkezî devlet daireleri arasında birçok yazışmanın yapılmasına yol açardı. Sırp rehineler için dile getirilen taleplerin başında onların bostancıbaşı mahbesinde tutulması yerine dışarıda bir yerde gözetim altında tutulmasıyla ilgili olanı gelirdi. Buna gerekçe olarak da mahbesin kötü şartlarından dolayı rehinelerin hastalanması gösterilirdi. Ancak devlet bu taleplere hiç bir zaman olumlu cevap vermezdi. Çünkü devlete göre Sırlar akıllarına her geleni talep etme itiyadında olan bir millettir. Bu taleple onların rehineleri kaçırmak için ortam oluşturdukları, zira dışarıda bir evde tutulacak rehinelerin firar etmelerinin mahbese göre daha kolay olduğu, dolayısıyla “*bostancıbaşı ağa tarafından gayri âher hiç bir mahalde firârlarından emniyet olunamayacağı*”¹⁰⁵, dahası onların “*hasbe’l-icâb rehn tarikiyle tevakkuf üzere*” oldukları, yerlerine başkalarının gelmesi hâlinde tahliye edilecekleri ileri sürülerek talepleri geri çevrilirdi¹⁰⁶. Buna karşın Sırp tarafıysa, rehinelerin bostancıbaşı mahbesinden Fener’deki evlerine nakledilmedikçe yerlerine yeni rehineler gönderemeyeceklerini, zira bostancıbaşı mahbesinde “*helâk, alil ve sefil*” olmanın kendilerini ziyadesiyle korkuttuğunu söyleyerek¹⁰⁷ devletle anlaşmaya yanaşmazdı. Her iki tarafın tavizsiz tutumu ve sonu gelmeyen bu karşılıklı inatlaşmadan en çok mevcut rehineler (knezler) zarar görürlerdi. Zira normal şartlarda İstanbul’da kalma süreleri 3,5 yıl olan knezler böyle olağanüstü durumlarda bahsedilen müddetten daha fazla hapiste kalmışlardı¹⁰⁸.

¹⁰⁴ BOA, HAT, nr. 1135/45229 C, 6 Eylül 1823 (29 Z. 1238).

¹⁰⁵ BOA, HAT, nr. 1126/45023 B, 26 Ekim 1825 (13 Ra. 1241).

¹⁰⁶ BOA, HAT, nr. 1125/44987, 1 Haziran 1825 (11 Ca. 1240); BOA, HAT, nr. 1125/44981 B, 7 Temmuz 1825 (21 Za. 1240).

¹⁰⁷ BOA, HAT, nr. 1135/45229, 2 Aralık 1822 (17 Ra. 1238); BOA, HAT, nr. 1126/45023 B, 26 Ekim 1825 (13 Ra. 1241).

¹⁰⁸ BOA, HAT, nr. 1134/45194, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240); BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

Sırp lar, rehinelerinin mahbesten Fener'deki ikametgâhlarına nakledilmesi teklifinden hiçbir zaman vazgeçmezlerdi. Dahası onlar bu hususta ayrıcalık istemekten bile geri durmazlardı. Sırp milletinin devlete sadık reaya olduğunu öne sürerek kendi vekillerinin (knezlerinin, rehinelerinin) diğer gayrimüslim vekiller gibi (muhtemelen Rumları kasderek) hapiste tutulmamasını, onun yerine gözcülerin beklediği Fener'deki ikametgâhlarında tutulmalarını teklif ve gözcülerin bütün masraflarını da millet olarak karşılamayı taahhüt ederler. Ancak sadakat konusunda onlarla aynı kanaatte olmayan devrin padişahı, “*dimağlarında fesâd*” olduğunu düşündüğü bu tebaanın taleplerinin karşılanmasının doğru olmayacağını beyan ederek bu tür tekliflere her zaman olumsuz cevap verirdi¹⁰⁹.

Sırp temsilcilerinin uzayıp giden bu rehinelik durumu sonunda Osmanlı Devleti'ni Rusya ile karşı karşıya getirir. Rusya Bükreş Antlaşması'nın kendisine verdiği himaye hakkına dayanarak, mahbeste uzun süre tutulan Sırp rehinelerin artık serbest bırakılmaları gerektiğini devlete iletir. Devletse Rum isyanının devam ettiği bu hengâmede, isyan emareleri gösteren Sırp larla ilgili böyle bir tasarrufta bulunmaya hakkı olduğunu, Rum isyanının bitmesi hâlinde rehineleri sebest bırakacağını¹¹⁰ söyleyip, Rusya'nın bu mes'eleye müdahil olamayacağını¹¹¹ bildirir.

Sırp rehineler hususunda bu denli tavizsiz ve katı davranmakla birlikte devlet, genellikle gerek rehinelerin kaldıkları ortamın şartlarının iyileştirilmesi gerekse rehine uygulamasının sonlandırılması tekliflerine tamamıyla kapalı da değildi. Sırp ların defalarca talep ettikleri ve fakat sonuç almada muvaffak olamadıkları bu hususta istedikleri neticeyi alan gayrimüslim tebaaya da rastlanırdı. Ancak bunların isyan etmeme konusunda devlete güven telkin eden gayrimüslimler olduğunu belirtmekte yarar var. Mesela Midilli'deki Rum tebaa bu hususa tipik bir örnek teşkil etmektedir. Midilli Nazırı Kapıcıbaşı Mustafa Ağa aracılığıyla ilettikleri arzlarında onlar, bostancıbaşı mahbesinde bulunan dört kocabaşıl arın serbest bırakılmasını ve artık kendilerinden rehine istenmemesini, zira kendilerinin “*bu ana kadar bir gûna isyân*” a bulaşmadıklarını, buna ada muhafızının şahit olduğunu bildirmeleri üzerine mahbesteki dört kocabaşıdan oluşan rehineler tahliye edilir¹¹².

¹⁰⁹ BOA, HAT, nr. 1126/45023 B, 26 Ekim 1825 (13 Ra. 1241). Yine bk . BOA, HAT, nr. 1114/44793 B, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹¹⁰ BOA, HAT, nr. 1124/44948, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹¹¹ BOA, HAT, nr. 1127/45026, 2 Ağustos 1826 (29 Z. 1241).

¹¹² BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

Sırp rehineler için dile getirilen bir diğer taleple, onların Fener Patikhanesine gidip ibadet etmelerine, bu esnada o civarda bulunan ev ve eşyalarını kontrol etmelerine müsaade edilmesi hakkındaydı. Diğer talebin aksine bu talep devlet tarafından olumlu karşılanır ve bu izin müddetince herhangi bir firarın yaşanmaması için rehinelerin yanlarına görevliler verilirdi¹¹³.

2.7. Yolsuzluk

Yolsuzluk yapmak ya da bir şekilde yolsuzlukla ilgili olmak bostancıbaşı mahbesine girmeye bir başka gerekçe teşkil ederdi. Bu işe tevessül edenler genellikle devletin akçalı işlerini emaneten veya iltizam usulüyle yürütenler arasından çıkardı. Çoğunlukla zengin gayrimüslimlerin üstlendiği bu tarz görevler bazen onlar tarafından suistimal edilirdi. Mesela 1820 (1235)'de İstanbul gümrüğünde yolsuzluk yapan birkaç mubassır Yahudinin işlediği bu suç, onların bostancıbaşı mahbesine atılıp çeşitli işkencelere maruz kalmalarına yol açtığı gibi, Yahudi milletinin bundan böyle gümrükte çalışması uygulamasına son verilmesine de yol açar¹¹⁴. Yine yeniçeri ocağı bezirganı olan Yahudiler de serhattaki yeniçerilerin mevacibini hesaplarına geçirdiklerinden dolayı bostancıbaşı mahbesine konulurlar¹¹⁵.

Yolsuzluğa bulaşanların bir kısmı da, devlete iş yapan, fakat daha iş bitmeden vefat edenlerden zimmetinde devlet malı kalan görevlilerin yakınlarıydı. Onlar, ölen görevlinin alacak-verecek hususunda artık bilgi veremeyecek konumda olmasından da istifade ederek zimmetindeki para ve malların tamamı ya da bir kısmını saklamaya tevessül ederlerdi. Aralarında bir kısmı bütün zorlamalara rağmen sakladıkları malların tamamını iade etmez ve bir yolunu bulup mahbesten çıkarlardı. Bunlar, genellikle sakladıkları parayı etkili konumdaki bazı idarecilerle paylaşmak suretiyle onların nüfuzu sayesinde tahliye olurlardı¹¹⁶. Ancak ölen görevlilerin zimmetlerindeki malları hesabına geçirenlerin her zaman böyle şanslı ve sakladıkları malları devlete teslim etmeden tahliye olduklarını söylemek mümkün değildir. Zira alıkonuldukları

¹¹³ BOA, HAT, nr. 1125/44981 B, 7 Temmuz 1825 (21 Za. 1240).

¹¹⁴ BOA, HAT, nr. 489/24009; BOA, C.ML, nr. 360/14769, 20 Mayıs 1824 (21 N. 1239).

¹¹⁵ BOA, HAT, nr. 23/1173, 1786 (1200).

¹¹⁶ Mesela Amcazade Hüseyin Paşa'nın 100 keseğe yakın kayıp paraları hususunda zanlı olanların parayı ödemedi tahliye olmalarına dair bk. Bakkalzâde Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin: 1066-1116/1656-1704*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995 s. 738; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 173-174; *Târih-i Râşid*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282, s. 544-545.

mahbeste kendileri uzun süre maruz kaldıkları türlü türlü işkencelere daha fazla dayanamaz, sonunda sakladıkları malları itiraf ederlerdi¹¹⁷.

Yolsuzluk ve zimmete para geçirmek gibi akçalı işlerden dolayı mahbeste tutuklu olanların alacak-verecek hesaplarının yapılması genellikle defterdara havale edilirdi. O da baş muhasebeden muhasib bir kâtibi bu işle görevlendirirdi. Yapılan hesaplama sonrası borçlunun alacak vereceğine dair özet bilgi merkez ve taşradaki ilgili makamlara bildirilirdi. Zanlının alacaklılarının çok olması durumunda gerek malından, gerekse alacağından yapılacak ödemeler için bir ödeme plânı çıkarılırdı. Bu ödeme plânında alacaklılardan devlete her zaman öncelik verilirdi. Devletin tüm alacağı ödendikten sonra geriye kalan miktarsa diğer alacaklılar arasında âdil bir şekilde dağıtılırdı¹¹⁸.

2.8. İftira

İftiraya maruz kalmak veya iftiraya muhatap olmak (ifk-i iftirâ), bostancıbaşı mahbesine düşmenin en masum ve talihsiz gerekçesini oluştururdu. Bu durumda çoğunlukla iftirayı atanın veya atılanın durumundan ziyade, iftiraya konu olan suç dikkate alındığından ilgili kişi mahbese konulup sorgulanırdı. Hatta iftirayı atanın aklı dengesinin yerinde olmayışı bile iftiraya maruz kalanların alınıp sorgulanmasını engelleyemezdi. Böyle bir durumda bostancıbaşı yine rutin işlemleri yapmaktan geri durmaz, önce zanlıları yakalayıp mahbese kor ve günlerce sorguya çekerdi. Bu türden ithamlara maruz kalanların başına gelebilecek en talihsiz şey iftirada bulunmanın aklı dengesi olmayan birisi olduğunun ispatlanmasıydı. Ancak iddia sahibinin sağlık açısından normal bir kişi olmadığı anlaşılrsa bile zanlılar hemen serbest bırakılmaz; kendilerinin masum olup olmadıkları hususu ayrıca bostancıbaşı tarafından da araştırılır; isnat edilen suçları işlemedikleri ve iftiraya maruz kaldıkları çok yönlü teyit edilmesi durumunda tahliyeleri hususu padişaha arz edilirdi.

1821'de İstanbul'da yaşanan bir olay bu gerekçeden dolayı bostancıbaşı mahbesine girmeye ilginç bir örnek teşkil etmektedir. İftiraya uğrayanlar bir vakfın mütevellisi ile komşuları tarafından kendi hâlinde, güvenilir kişi olarak

¹¹⁷ Mesela vefat eden ve zimmetinde devlete ait para kalan İsmail kalesi bina emini Seyyid Numan Bey'in İstanbul'daki işlerini gören Zihni Efendi'nin bu tür bir muameleye maruz kaldığına dair bk. BOA, HAT, nr. 1433/58798, 18 Ağustos 1792 (29 Z. 1206); BOA, C.ML, nr. 320/13178, 28 Temmuz 1794 (29 Z. 1208). Yine bk. BOA, HAT, nr. 103/4065, 20 Mart 1806 (29 Z. 1220).

¹¹⁸ Filibe nazırının alacak-verecek hesaplamasında böyle bir yöntemin izlendiğine dair bk. BOA, HAT, nr. 668/32565, 22 Ağustos 1810 (21 B. 1225).

nitelenen biri ve iftirayı atanın da aklî dengesi yerinde olmayan bir Bektaşî dedesi olmasına rağmen ilgili kişiler mahbese konulup, günlerce sorgulanırlar. Zira haklarında beyan edilen suç casusluk gibi devletin son derece hassas olduğu bir suçlamaydı. Ancak birkaç kez yapılan sorgulama sonrası iddia sahibinin “*bayağı mecnûn ve bî-hûş bir kimse olduğu*” ve yapılan tahkikatler sonrası zanlıların da suçsuz olduklarının anlaşılması üzerine bostancıbaşı, kendilerinin salıverilmelerini padişaha arz eder¹¹⁹.

İftiraya uğrayarak bostancıbaşı mahbesine girenler sadece sıradan halktan kimseler değildi. Taşra idarecilerinin bir kısmı da bu tür bir akıbeta maruz kalabilirdi. Hatta bunlar arasında bir zamanlar ocakta idarecilik yapmış görevliler de bulunurdu. Mesela 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210) tarihli bir takrire konu olan Topcuoğlu Mehmed Haseki'nin başına gelenler bu hususa tipik bir örnek teşkil etmektedir. Bolu Sancağı'na bağlı Üskübî kazasının idarecilerinden olan hasekinin varlığını menfaatine aykırı bulanların iftirasıyla kendisi görevinden azledilip bostancıbaşı mahbesine konulurken, malları için de müsadere kararı çıkar. Ancak daha sonra yapılan tahkikatlar neticesinde masum olduğu ortaya çıkınca kendisi tahliye edilir¹²⁰.

2.9. Sihir Yapmak

Osmanlı'da affi kabil olmayan ve hoş görülmeven suçlar arasında sihir ve büyü yapmak da vardı. Bu yüzden büyü veya sihir yoluyla menfaat temin etmek, onu keramet ve şeyhlik marifeti şeklinde takdim edip sahtekârlık yapmak, başkasına kötülük etmek ve başkasını zarara uğratmak cezayı mucip bir fiildi. Çünkü bu tarz hareketler, asayişî zaten zor sağlanan İstanbul'un güvenliği için tehlikeli olan davranışlardan addedilirdi¹²¹.

2.10. Azledilmek

Bostancıbaşı mahbesine konulma gerekçelerin başında görevden azledilmek gelirdi. Çeşitli nedenlerle görevlerinden azledilen ve akabinde mallarına el konulması için ferman çıkanların çoğunun ilk durağı bostancıbaşı mahbesiydi. Ancak bu her azledilen devlet görevlisine tatbik edilen bir uygulama değildi. Hapse konulmayı sonuç veren azledilmeler, genellikle görev sırasında devleti zarara ya da başarısızlığa uğratma sonrası yaşanan azillerdi. Şayet devlet telafisi mümkün olmayan bir başarısızlığa uğramışsa azledilen

¹¹⁹ BOA, HAT, nr. 510/25034, 1821 (1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 A, 25 Ağustos 1821 (26 Za. 1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 D, 1821 (1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 E, 1821 (1236).

¹²⁰ BOA, HAT, nr. 685/33298, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

¹²¹ BOA, HAT, nr. 290/17382, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240).

burada uzun süre tutuklandıktan sonra ya idam edilir ya da sürgüne gönderilirdi. Eğer zarar veya kayıp, devletin parasını israf etmek gibi telafi edilebilecek türdense, buna sebep olan görevliler yine hapsedilir ve zararı tazmin edecek para tahsil edildikten sonra kendileri ya sürgün edilir ya da şartlı olarak tahliye edilirdi¹²².

Azil ve müsadere kararı sonrası tutuklananlar mahbese genellikle “*mahrem-i esrârî*” olan etbâıyla konulurlardı¹²³. Dolayısıyla zanlıyla birlikte mahbese konulan etbâının sayısı mansıbıyla doğru orantılı olarak değişirken, bunların aldığı cezaların ağırlık derecesi de efendilerine olan yakınlıklarıyla doğru orantılıydı. Dolayısıyla onlardan kimisi idam edilirken, kimisi sürgün edilir, kimisi kefaletle, kimisiyse şartsız tahliye edilirdi¹²⁴.

Azledilip mahbese atılanlardan malı ve parası için müsadere emri çıkanlar, bostancıbaşı tarafından sıkı bir sorgulamaya tabi tutulurlardı. Sorguları sırasında onların itiraf ettikleri mallar bostancıbaşı tarafından deftere kaydedtirilerek sadaret veya daha çok defterdarlık gibi ilgili makamlara teslim edilirdi¹²⁵. Sorgulama ya ilgili kişinin zimmetinde kalan devlet malının tahsil edilmesi, ya halkın alacağıın ödenmesi, ya da müsadereye konu olan bütün malının ortaya çıkarılması için yapılırdı¹²⁶. Bu yüzden malları için çıkan müsadere kararı genellikle onların hapse konulmalarından hemen sonra tatbik edilerek ev, yalı ve konaklarındaki bütün eşyalarına el konulurdu¹²⁷. Alacaklılarla alacak-verecek hesapları genellikle başbakı-kulu konağında görüldüğü için zanlılar bostancıbaşı mahbesinden çıkarılıp buraya götürülürlerdi¹²⁸.

Malı müsadereye konu olan mahbesteki tutukluların mallarıyla ilgili işlem iki koldan yürütülürdü. Birincisi, ilgili kişinin ya da mahrem-i esrârî olanların mahbeste sorgulanması, ikincisiyse mal ve mülkün bulunması muhtemel yerlerde, yani mahallinde yapılan tahkikatı. Bir sonraki işlemin, yani zanlının tahliye, sürgün veya idam edilme işlemi bu iki koldan yürütülen

¹²² BOA, C.ML, nr. 360/14769, 20 Mayıs 1824 (21 N. 1239).

¹²³ *Mür'î t-Tevârih*, II.A, s. 56.

¹²⁴ BOA, HAT, nr. 15/593, 1815 (1230).

¹²⁵ BOA, HAT, nr. 103/4065, 20 Mart 1806 (29 Z. 1220).

¹²⁶ BOA, C.DH, nr. 152/7553,13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165); BOA, HAT, nr. 1390/55381, 9 Eylül 1790 (29 Z. 1204); BOA, HAT, nr. 1313/51107, 16 Eylül 1822 (29 Z. 1237); BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

¹²⁷ BOA, C.DH, nr. 152/7553, 13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165); BOA, HAT, nr. 183/8434, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 266/15448, 1790 (1204).

¹²⁸ BOA, HAT, nr. 182/8317, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 183/8436, 1790 (1204).

tahkikatın bitmesine bağlıydı¹²⁹. Şayet görevlilerin tespit ettikleri mal ve mülk, ısrarlı sorgulamalar sonrası zanlının beyan ettikleri kadar ya da onlardan az ise bu zanlının lehine bir sonucun çıkmasına olumlu katkı sağlardı. Şayet aksi zuhur etmişse bu zanlı için düşünülen cezanın daha ağır olması sonucu doğurabilirdi¹³⁰. Zanlılardan sakladıkları mallarla ilgili her şeyi itiraf ettiklerine kanaat getirilenler daha sonra tahliye edilirdi¹³¹. Yine ikinci dereceden zanlılardan suçlu olmadıkları ispatlanan veyahut da tutuklanmaya sebep olan suça yardım ve yataklık etmedikleri anlaşılanlardan tahliye edilenlere el konulan malları da iade edilirdi¹³².

Bostancıbaşı mahbesine konulacak olan şehir dışındaki zanlıların gerek kendileri, gerekse mallarının İstanbul'a getirilmesi için ocak mesupları görevlendirilirdi¹³³.

2.11. İzinsiz Mabet İnşa Etmek veya Bir Yeri Mabet Hâline Getirmek

Bu gerekçe, genellikle gayrimüslimler için geçerliydi. Gayrimüslimlerin kendi mabetleri dışında bir yerde, izin almadan toplu olarak ibadet etmeleri yasaktı. Mabetler dışındaki bir mekânda ibadet etmek genellikle mabetlerin yıkılmış veya işlevsiz bir hâle gelmiş olması sonrası yaşanırdı. Bu hâldeki mabetlerin yeniden imarına kadar gayrimüslim tebaanın ilgili makamlardan izin alarak başka yerlerde toplu hâlde ibadet etmelerinde bir sakınca yoktu. Ancak, izinsiz, gizli ve sürekli olarak yapılan toplu dinî ayinler yasaktı. Bunun tespit edilmemesi hâlinde bir sorun yaşanmazdı. Fakat yasağı çiğneyenlerin tespit edilmesi durumundaysa sorumlular yakalanarak bostancıbaşı mahbesine konular, haklarında verilecek hükme kadar da burada tutulurlardı¹³⁴.

Bir yeri izinsiz mabet yapmak veya tamir etmek suçlamasıyla bostancıbaşı mahbesine konulanlar sadece reayadan kimseler değildi. Merkeze bildirmeden ya da merkezin onayını almadan gayrimüslim tebaanın mabetlerini

¹²⁹ BOA, HAT, nr. 1383/54685, (29 Z. 1203).

¹³⁰ Mesela Hacı Selim Ağa'nın malı umulandan daha az çıkması üzerine konu hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülen tahsildar ve kapıçuhadarına "hakikatini ve bildiklerini ketm iderler ise sonradan tashih-i hâl olundukda tahlis-i giribân mümkün olmayub lakin toğrusunu ifâde iddikleri sûretde en-necâtü fi's-sadak fehvâsınca cümlesi necât" bulacakları söylenir (BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 [29 Z. 1203]).

¹³¹ BOA, C.DH, nr. 152/7553,13-21 Temmuz 1752 (Evail-i N. 1165); BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

¹³² BOA, HAT, nr. 266/15448, 1790 (1204).

¹³³ BOA, HAT, nr. 1390/55381, 9 Eylül 1790 (29 Z. 1204).

¹³⁴ Sinagogları yanan Kuzguncuklu Yahudilerle ilgili bu tür bir gelişme için bk. BOA, HAT, nr. 1274/49421, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230).

onarmalarına izin veren kadı, naip, zabıt, usta ve subaşı gibi mahalli idareciler de bu gerekçeyle tutuklanır ve sorguları için bostancıbaşı mahbesine konulurlardı. Bunların kanuna aykırı bu tür işlere göz yummalarının sebebi, tebadan aldıkları rüşvetti¹³⁵. İşin merkezî idare tarafından öğrenilmesini engellemek için devreye bazen menfaat karşılığı üst düzey idareciler bile girerdi. Bununla birlikte onlar kanuna aykırı bu tür fiillerinin ortaya çıkması durumunda işi mahallî idarecilerin üzerine yıkarak bahsedilen gailerden kolayca sıyrılmasını bilirlerdi.

3. Zanlıların Mahbese Konulmaları ve Burada Yapılan Sorgulama İşlemi

Haklarında kuvvetli suç şüphesi olanların yakalanmaları için ferman çıktıktan sonra bostancıbaşı bir taraftan ilgili kişileri yakalayıp mahbese atarken¹³⁶, diğer taraftan da zanlılara isnat edilen suçların delillerini toplardı. Zanlıların delilleri yok etmeleri ya da ettirmeleri söz konusu olduğundan deliller toplanıncaya kadar kendileri mahbeste hiç bir şekilde kimseyle görüştürülmez, haber almaları veya göndermeleri yasaklanırdı. Deliller genellikle zanlıların sahip oldukları mülklerin içinde veya eşyalar arasında saklanacağı varsayıldığından, sahip oldukları her şeye el konulurdu. Toplanan bütün materyaller torbalara konularak incelemenin yapılacağı mekâna götürülürdü¹³⁷. Burada tek tek incelenen yazılı ve yazısız materyaller arasında suç unsuru bulunsun veya bulunmasın, durum padişaha yazılan bir taktirle bildirilerek zanlı hakkında nasıl davranılacağı konusunda onun emri beklenirdi.

Bostancıbaşı mahbesinde zanlı veya zanlıların sorgulanması süreci bostancıbaşıya ferman gönderilmesiyle başlardı¹³⁸. Sorgulama birden fazla kişiden oluşan bir heyet tarafından yapılırdı. Bu heyet bostancıbaşı, beraberinde zanlıyı sıkıştırarak ve gerektiğinde işkence yapacak birkaç görevli ve zanlının ifadesini kaleme alacak bir kâtipten oluşurdu. Kâtipler genellikle mesleğe yeni atanmış genç görevliler arasından seçilirdi¹³⁹. İşin ve kişinin önemine göre

¹³⁵ BOA, HAT, nr. 1294/50264 B, 12 Aralık 1814 (29 Z. 1229).

¹³⁶ Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, s. 56; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadî, Toplumsal Tarih Denemesi)*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, I, 150.

¹³⁷ BAO, HAT, nr. 503/24735, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230); BOA, HAT, nr. 502/24652, 1818 (1233); BOA, HAT, nr. 885/39123, 25 Ağustos 1824 (29 Z. 1239); BOA, HAT, nr. 290/17382, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240).

¹³⁸ BOA, HAT, nr. 13/480, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹³⁹ Mesela Abdullah bin Suud'un sorgulamasını kaleme alan kâtibin "*bir nev' efendi*" olduğuna dair bkz. BOA, HAT, nr. 343/19601, 19 Ekim 1819 (29 Z. 1234). Sorgulanan bir grup sihirbazın

sorgulamaya bazen üst düzey bir ya da birkaç görevli de iştirak ederdi¹⁴⁰. Zanlılar bazen Bâb-ı Âli'ye götürülüp sadrazam tarafından burada sorgulanırken¹⁴¹, bazen de padişahın yazıp gönderdiği sorular¹⁴² çerçevesinde mahbeste sorgulanırlardı. Şayet zanlı yabancı uyruklu ya da Türkçe bilmeyen birisiyse o zaman ekibe bir de tercüman verilirdi¹⁴³.

Sorgulama işlemi için mahbeste bulunan zanlılar buradan alınıp ayrı bir odada sorgulanmaya tabi tutulurlardı. Şayet sorgulanacaklar birden fazlaysa ayrı ayrı sorguya alınarak sorgulama sırasında onların birbirlerini duymalarına imkân verilmezdi¹⁴⁴. Zira zanlıların birbirinden habersiz olarak verdikleri ifadelerinde çelişki bulmak, birlikte verdikleri ifadelerde bulmaktan daha kolaydı. Çünkü birbirlerinin ne söylediğini bilemeyen zanlıların çoğu zaman aynı ifadeyi vermeleri mümkün olmazdı¹⁴⁵.

Abdullah bin Suud ve tabilerinin sorgulanması örneğinde görüldüğü üzere sorgulamada söze önce bostancıbaşı başlardı. Kendisi, “*Sana ba‘zı sū‘âl ideceğiz. Eger toğrı ve i‘timâda şâyân olmak üzere cevâb virüb ibrâz-ı râstî ve sadâkat ider isen bilâ-şübhe işbu kayd-ı ukûbetden halâs ve mazhar-i iltifât olursun. Ve eger ketm ve inkâr dâ‘iyesine düşer isen işte o vakt hakkında mu‘âmele-i vahîme mücib olsa gerekdir. Sū‘âlimiz şu ki*” diyerek zanlıya isnat edilen suçu kısaca özetler; suçu işleyip işlemediğini, ya da bu suçta dahil olup olmadığını sorar ve arkasından ilave ederdi: “*İşte bunları toğrıca haber viresin ki halâs ve selâmetine sebeb olsun*”. Zanlının verdiği cevaplara göre yeni sorular sorulur, alınan cevaplar kayda geçirilirdi. Şayet sorguda

takrirlerinin de Amedî odası halifelerinden biri tarafından kaleme alındığına dair bk. BOA, HAT, nr. 290/17382, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240). Yine bk. *Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi Tarihi*, s. 387.

¹⁴⁰ BOA, HAT, nr. 290/17391, 14 ağustos 1825 (29 Z. 1240).

¹⁴¹ BOA, HAT, nr. 280/16643, 23 Aralık 1813 (29 Z. 1228); BOA, HAT, nr. 15/593, 1815 (1230).

¹⁴² BOA, HAT, nr. 525/25668, 20 Mart 1806 (29 Z.1220).

¹⁴³ BOA, HAT, nr. 526/25751, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230); BOA, HAT, nr. 343/19601, 19 Ekim 1819 (29 Z. 1234).

¹⁴⁴ BOA, HAT, nr. 180/8139, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 1391/55485, 29 Ağustos 1791 (29 Z. 1205); BOA, HAT, nr. 344/19627, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233); BOA, HAT, nr. 526/25751, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230).

¹⁴⁵ Sorgulama sırasında aynı ifadeyi vermek ancak tutuklanmadan önce hepsinin kendi arasında anlaşmaları ve belki de ezberledikleri ifadeyi vermekle mümkün olabilirdi. Ancak beklenmeyen ani tutuklamalarla aynı ifadeyi verme hususundaki mutabakattan haberi olmayan diğer bazı zanlıların ifadeleri, üzerinde anlaşılmış ifade metni ve sahipleri için fevkalade sakıncalıydı ve anlaşılması durumunda cezanın şiddetli olması sonucunu doğurabilirdi. Dolayısıyla zanlılar için en sağlıklı ve salim yol sorguda ifadesini olabildiğince doğru veya doğruya yakın vermek, bilebildiği her şeyi anlatmaktır. Zanlıların ayrı ayrı sorgulandıklarına dair bazı örnekler için bkz.; BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 180/8139, 1790 (1204).

umulan netice elde edildiyse, sorgulama kısa sürede bitirilirdi. Dolayısıyla en kolay olan ve kısa süren sorgu zanlıların kendilerine isnat edilen suç, ister işlemiş ister işlememiş olsun, kabullenmesiyle sonuçlanan sorguydu. Ancak zanlının çelişkili cevaplar vermesi, bir şeyler sakladığı hissi uyandırması sorgulamanın uzamasına ve şiddetlenmesine neden olurdu. Böylece sorgulayıcılar “*gâh iktizâsına göre istimâlet ve gâh ihâfe ve şiddet ile kirâren ve mirâren sù’âl ve istiknâh-ı ahvâl*”¹⁴⁶ eder, zanlıyı itirafa mecbur etmeye çalışırlardı. Zanlının suçsuz olması bile bu ısrarlı ve bunaltıcı sorgulamamanın bitmesine yetmezdi. Şayet zanlının bildiklerini sakladığına kanaat getirilirse, bir taraftan kendisinin söylettirilmesi için hapis ve işkenceye devam edilirken, diğer taraftan da onun suçlu oluşuna dair yeni deliller araştırılırdı¹⁴⁷. Sorgulayıcılar, mahkûmlardan tek tek aldıkları ifadeleri önlerine koyarak takrirlerine son şekli verirlerdi.

Sorgulanan zanlılara mahbeste işkence ve korkutulma işlemi meydan ustasının eliyle uygulanırdı¹⁴⁸. İşlev bakımından acemi oğlanlar ocağındaki meydan başı veya meydan kethüdasını¹⁴⁹ çağrıştıran bu görevlinin, mahbesin en korkunç vazifelisi olduğunu söylemek herhâlde abartı sayılmaz. Zira istenen itirafa bulunmayan veya bir şeyler sakladığı varsayılanların onun işkencesi altında inlemesi âdeta kaçınılmaz bir durumdu. Bu aşamaya gelmiş zanlıya kendisi “*her def’ada envâ’-i tehdidât ve terhibât*” gösterir, “*ayaklarına timür urulmak misillü ba’zı ta’zîb ve teşdîd*” dahi icra ederdi¹⁵⁰.

Mahbeste sorgulamanın vakti muayyen değildi. Zanlılar gündüz sorgulanabileceği gibi gece de sorgulanırdı¹⁵¹. Zanlılardan çok azı bir kez sorgulanırken, büyük çoğunluğu birkaç kez sorgulanabilirdi¹⁵². Bu tamamen ilgili kişiden umulan neticenin alınıp alınmamasıyla ilgili bir durumdu.

Bostancıbaşı mahbesi sorgulama açısından zanlılar için bir bakıma son durak gibiydi. Zanlılardan buraya gelmeden kendilerine isnat edilen suçları

¹⁴⁶ BOA, HAT, nr. 526/25751, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230); BOA, HAT, nr. 344/19627, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233). Yine bu hâllerde zanlılar “*ba’zan rıfk ve mülâyemet ve ba’zan dahi unf ve şiddet olunarak*” onların “*iktizâsına göre terhib ve tehdîd*” olduklarına dair bkz. BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁴⁷ BOA, HAT, nr. 343/19601, 19 Ekim 1819 (29 Z. 1234).

¹⁴⁸ BOA, HAT, nr. 290/17382, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240).

¹⁴⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 526, 527.

¹⁵⁰ BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

¹⁵¹ Mesela sorgulamanın gece yapıldığına dair bkz. BOA, HAT, nr. 290/17391, 14 ağustos 1825 (29 Z. 1240).

¹⁵² BOA, HAT, nr. 103/4065, 20 Mart 1806 (29 Z. 1220).

itiraf eden veyahut sorgulayıcılara, istedikleri hususlarla ilgili tatmin edici itiraflarda bulunanlar, bu korkunç mahbese gönderilmekten kurtulurlardı. Ancak sorgulayıcılara istenilen itirafta bulunmayanlarla hâlâ bir şeyler sakladıkları varsayılanlar bostancıbaşı mahbesine gönderilirdi. Bostancıbaşı mahbesini zanlı ve mahkûmların gözünde korkunç yapan hususların başında hiç şüphesiz burada uygulanan işkence gelirdi. Uzun süre burada tutulan, “*gûna gûn eziyete giriftâr*”¹⁵³ edilen, “*her ân bîm-i cân ile lertzân ve nâlân*”¹⁵⁴ olan zanlılardan çok azının suça ve suçlamaya dair bir şeyler sakladığı varsayılabilir. Dahası kendilerinden tatminkâr cevap alınmayanların “*darb-ı şedîd*”¹⁵⁵ ve “*kemâl-i taziyik ile istintâk*”¹⁵⁶larına devam edilirdi.

Bostancıbaşı mahbesini korkunç kılan bir diğer husussa bostancıbaşının adının uyandırdığı imajdı. Zira padişah haricindeki herkesi idam edebilen bir görevli olan bostancıbaşından bütün devlet görevlileri çekinirdi. Onun bir yerde ansızın görünmesi pek hayra yorulmazdı¹⁵⁷. Ulu orta gezmesi ve göz önünde bulunması sakıncalı addedildiğinden kendisi tören ve protokollere neredeyse hiç katılmazdı. Yerine kendisini temsilen ocağın odabaşısını gönderirdi. Yine azledilenler sürüldükleri yerlere giderken, yolları üzerinde bostancıbaşını görmedikleri zaman hayatlarından emin olabiliyorlardı¹⁵⁸. Dolayısıyla kendisinden bu denli korkulan eli kanlı, canı, can alan bu görevlinin her metodu deneyeceği sır olamayan bir mekânda zanlıların canlarından emin olmayıp akıbetlerinden endişe duyması tabii bir durumdu. Nitekim sorgulama sırasında mahbeste uygulanan muameleden dolayı hayatını kaybedenler olurdu. Her ne kadar bu vukuatlar “*zanlı eceliyle öldü*” şeklinde rapor edilmişse de¹⁵⁹, uygulanan işkencenin şiddeti düşünüldüğünde onların hapis hane şartlarına ve yapılan muameleye dayanamayıp öldüklerini söylemek her hâlde yanlış sayılmaz. Yine habse kaldırılıp sorgulanacağını anlayan zanlılardan

¹⁵³ BOA, HAT, nr. 256/14711, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

¹⁵⁴ *Cabî Târîhi*, I, s. 182; BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

¹⁵⁵ *Cabî Târîhi*, I, s. 689.

¹⁵⁶ BOA, HAT, nr. 183/8436, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 1391/55485, 29 Ağustos 1791 (29 Z. 1205); BOA, HAT, nr. 290/17391, 14 ağustos 1825 (29 Z. 1240).

¹⁵⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, Tercüman 1001 Temel Eserler, (Tarihsiz), s. 118.

¹⁵⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Yıldız, *Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 172-182, 243.

¹⁵⁹ Mesela 1813'te Bilecik ayanının adamlarından birisi (BOA, HAT, nr. 500/24514 E) ve 1815'te ise Maktul Kalyoncu Ali'nin kethüdası (BOA, HAT, nr. 410/21339) mahbeste can verince kendilerinin ecelleriyle öldükleri rapor edilir.

bazılarının¹⁶⁰ intihar etmiş olması da, burada bir zanlının maruz kalacağı akıbetin korkunçluğu hakkında fikir verir mahiyettedir. Zaten zanlıları kısa sürede “*zelil ve sefil*”¹⁶¹ hâle getiren hapisane şartları da pek sağlıklı değildi. Birkaç ay burada kalan zanlıların “*vücûduna illet-târî ve mizâcî hilye-i sıhhatden ârî*” olduğundan hapisane çekilmez hâle gelirdi¹⁶². Öyle ki bazı mahpuslar idamı bile bu sıkıntılı ve dehşetli mahbeste bitmek bilmeyen mahpusluğa tercih ettiklerini söylemekten kendilerini alamazlardı¹⁶³.

Bostancıbaşı mahbesinin sahip olduğu bu korkunç şöhret, mahbeslerindeki zanlıları konuşurma hususunda başarılı olamayan diğer asayiş amirleri için de son çareydi. Mesela 1786 yılında bu duruma örnek teşkil eden bir olay yaşanır. Eski ve yeni ocak bezirgânlarının yolsuzluk yapmasını bir türlü engellemeyen ve nihayetinde onları ocak bünyesindeki ağa kapısına hapsederek zimmetlerine geçirdikleri ocak parasını almak isteyen yeniçeri ağası bu teşebbüsünde bir netice alamaz. Atanmaları için arzda bulunduğu iki bezirgânın yolsuzluk yapması ağanın personel seçmedeki zaafiyetini, zanlıların zimmetinde kalan parayı bir türlü tahsil edemeyişi de aciziyetini ortaya koyması üzerine kendisi sunduğu taktirinde “*bunlar bostâncılara kaldırılmadıkça hem akça tahsîl olunmaz ve hem benim idârem râbıta bulamaz*” itirafında bulunmasına sebep olur¹⁶⁴. Yine 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210)’da ağa mahbesinde ve zindanda tutulup sorgulandıkları hâlde sorgulamalarında istenilen sonuç alınamayan zanlılar “*gereği gibi tazyîk ve tehdîd*” edilmek için¹⁶⁵ bostancıbaşı mahbesine gönderilirler. Mahbesi devlet için tercih sebebi kılan bir diğer faktörse oranın “*kemâliyle mahfûz olan bir mahal*” olmasıydı. Dolayısıyla başka yerlerde ancak ayaklarına zincir vurularak hapsedilen tehlikeli zanlıların konulduğu yerlerin başında burası gelirdi¹⁶⁶.

¹⁶⁰ Mesela 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230)’da bostancıbaşı mahbesinde bulunan zanlılardan Dimitri’nin devlete ihanetini itiraf etmesi üzerine babası Darbhane Sarrafı Yorgi havuza atlayıp intihar eder (BAO, HAT, nr. 503/24735)

¹⁶¹ BOA, HAT, nr. 1404/56754, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁶² BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225).

¹⁶³ BOA, HAT, nr. 1125/44987, 1 Haziran 1825 (11 Ca. 1240); BOA, HAT, nr. 1134/45194, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240); BOA, HAT, nr. 1114/44793 B, 4 Ağustos 1826 (29 Z. 1241)].

¹⁶⁴ BOA, HAT, nr. 23/1173, 1786 (1200). Yine 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240)’te de yeniçeri ağasının sorguladığı mahkûmları bir kez de bostancıbaşı sorgulasın diye gönderdiğine dair bk. BOA, HAT, nr. 290/17382.

¹⁶⁵ BOA, HAT, nr. 256/14711, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

¹⁶⁶ BOA, HAT, nr. 367/20277, 19 Mayıs 1833 (29 Z. 1248). Ancak nadiren de olsa buraya konulanlardan bazıları firar etmeyi başardı (*Silâhdâr Târîhi*, II, s. 283). Bunların görevden alınan üst düzey kişiler oldukları dikkate alınrsa, kaçmalarına hapisane görevlilerinin yardım etmiş olması muhtemeldir.

Bostancıbaşı mahbesinde sorguda işkence dışında izlenen bir diğer yöntemse sanık ve sanığın suç ortaklarını tanıklarla yüzleştirmektir. Gerek tanıkların ifadelerinden dolayı gerçeğin inkâr edilemeyecek bir şekilde ortaya çıkması, gerekse bu aşamadan sonra onların bu dehşetli mahbesten kurtulmak için bildikleri herşeyi anlatmaları sayesinde suçun asıl failini bulmak kolaylaşırdı¹⁶⁷. Ancak her suçun sanığı kadar tanığı olmadığından, bu yöntemi tatbik etmek her zaman mümkün olamazdı. Dahası suç ortağı olanların birbirlerine attıkları iftiralar da bazen işi içinden çıkılmaz bir hâle sokabilirdi.

Bostancıbaşı mahbesinde önemli tutuklular sadece bostancıbaşı tarafından sorgulanmaz, birçok devlet adamının sorgusuna muhatap olurlardı. Mesela 1826 (1241)'da eski Anadolu Valisinin başta üvey oğlu ve damadı olmak üzere "*mahrem-i esrârî*" olan bir grup insan önce defterdar efendi, akabinde sadrazam, sonra çavuşbaşı ve nihayet bostancıbaşı tarafından "*her def'ada envâ'-i tehdîdât ve terhîbât*" ile sorguya alınırlar¹⁶⁸. Bu tür kademeli sorgulamaya tabi tutulanlar genellikle akçalı işlerden dolayı tutuklananlardı. Sorgu için diğer birimlere nakledilmesi gereken mahbesteki zanlılar, kimi zaman bostancı odabaşısı vasıtasıyla getirilip götürülürlerdi¹⁶⁹.

Bostancı mahbesine konulan zanlılarla birlikte genellikle onların sırrına vâkıf olması muhtemel etбайдan kethüda, harem kethüdası, maliye kâtibi, hazinedar, tahsildar, kapıcı, hoca, sarraf, defterdar, oğul, damat, arkadaş, emin, mühürdar, silâhtar, başçukadar, kapuçukadarı, aşçı, hizmetkâr, harem ağası, suç ortağı ve kölelerle diğer "*hademesi*", "*avânesi*" ve "*havâss-ı etbâ*"ından olan görevliler de mahbese atılırlardı¹⁷⁰. Zira bunların tek tek sorgulanmasından elde edilen bilgi ve ifadeler arasındaki çelişkiler, hem onları tazyik etme gerekçeleri

¹⁶⁷ BOA, HAT, nr. 1294/50264 B, 12 Aralık 1814 (29 Z. 1229).

¹⁶⁸ BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241). Yine bk. BOA, HAT, nr. 180/8139, 1790 (1204).

¹⁶⁹ BOA, HAT, nr. 13/483, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁷⁰ BOA, C.ML, nr. 176/7475, 17 Ağustos 1789 (25 Za. 1203); BOA, HAT, nr. 13/480, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 1405/56876, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 15/632, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 182/8317, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 1390/55381, 9 Eylül 1790 (29 Z. 1204); BOA, HAT, nr. 183/8434, 1790 (1204); BOA, HAT, nr. 1391/55485, 29 Ağustos 1791 (29 Z. 1205); BOA, BOA, HAT, nr. 103/4065, 20 Mart 1806 (29 Z. 1220); BOA, HAT, nr. 1325/51695, 12 Aralık 1814 (29 Z. 1229); BOA, HAT, nr. 410/21339, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230); BOA, HAT, nr. 503/24735, 2 Aralık 1815 (29 Z. 1230); BOA, HAT, nr. 15/593, 1815 (1230); BOA, HAT, nr. 344/19627, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233); BOA, HAT, nr. 345/19673, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233); BOA, HAT, nr. 489/24009, 1820 (1235); BOA, HAT, nr. 1313/51107, 16 Eylül 1822 (29 Z. 1237); HAT, nr. 290/17382, 14 Ağustos 1825 (29 Z. 1240); BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241); *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi* s. 139; Musaffa Mehmed Efendi, *Kıt'a-min-Tarih-i Sultan Mahmud-i Evvel* (Tahlil ve Metin), (Haz. Melek Çoruhlu), (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 125-126.

üretmeyi kolaylaştırır, hem de gerçeğin ortaya çıkmasına daha çok hizmet ederdi.

Mahbeste bulunan bir tutuklu, masumiyeti ispatlanıncaya veyahut kendisine isnat edilen suçu iradî veya cebirle kabul edinceye kadar işkenceye maruz kalırdı. “Aksi ispatlanıncaya kadar masum olma” ilkesinin pek geçerli olmadığı bu mahbeste, kötü muameleye maruz kalmak için çoğu zaman sadece şüphenin olması yeterliydi. Bazen asılsız olduğu kesin olarak ispatlanmamış şüphe, sahibini ipe bile götürebilirdi. Mesela 1818 (1233)’de mahbeste idamı gerçekleştirilen Buharalı Abdülkerim’in başına gelenler, bu hususa misal teşkil eder niteliktedir. Adı geçen kişinin İstanbul’da vefat eden Buharalı bir tüccarın terekisi hususunda yaşanan anlaşmazlıkta şahit olması, kendisi için sonun başlangıcı olur. Terekede hak iddia edenlerden birisinin aleyhine olacak şekilde ifade vermesi, kendisinin hakkında şüphe uyandıracak iddiaların ortaya atılmasına yol açar. Aleyhine şahitlik yaptığı kişi onun şahitliğinin makbul olmadığını, hatta kendisinin Müslüman bile kabul edilemeyeceğini, zira Rus Çarı hakkında yazdığı övücü bir kasideden dolayı para aldığı gibi kasidesinin de yayımlandığını söyler. İddiasını da koybundan çıkardığı bir dergiyle ispatlar. Bunun üzerine Abdülkerim, Rus Çarının iltifatına muhatap olduğu için o şiiri yazdığını söyler. Her ne kadar Farsça olan bu şiirin “*Ehl-i İslâm ağzına yakışmayacak ve belki küfri mü’eddi olacak ta’birâtü müştemil*” olduğu iddia edilmişse de, şiiri inceleyen kadıaskerler şiirdeki ifadelerden dolayı adı geçen kişinin “*küfr ve i’dâmına şer’an hükm*” olunamayacağını beyan ederler. Dahası el konulan evrakı arasında kendisinin casus olduğunu ispatlayacak en küçük bir delile bile rastlanılmaz. Bütün bunlara rağmen “*böyle ihtilâl ve tehlikeli eyyâmnda bu makûle mechûlü’l-ahvâl âdemlerin def’ ü izâlesi lâzım*” olduğu gerekçesiyle ilgili kişi delil ve kanuna bakılmaksızın idam edilir ve infazdan sonra yakasına “casusdur” yaftası yapıştırılır¹⁷¹.

İşlenen suçun ağırlığına ve sübutluk derecesine bağlı olarak mahbese konulan bazı zanlıların ifadelerine bile bakılmaksızın haklarında daha önce tayin edilen ceza uygulanırdı. Bir bakıma yargısız infazı çağrıştıran bu tatbikat çoğunlukla devlete karşı işlenmiş ve telafisi zor sonuçlar doğuran suçlar için geçerli bir uygulama olup, zanlının bu tür bir suçu işlediğinin ispat edilmeye ve sorgulamaya gerek bırakmayacak şekilde sübût bulması sonrası gerçekleşirdi. Çoğunlukla cezası idam olan bu gibi hâllerde her ne kadar bostancıbaşılar zanlıların ifadesini alıp takdim etmişlerse de, ifadeye yani zanlının savunmasına bakılmaksızın ceza infaz edilirdi¹⁷².

¹⁷¹ BOA, HAT, nr. 502/24652, 1818 (1233).

¹⁷² BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219).

Mahbese konulan zanlıları yakalayıp İstanbul'a getiren görevliler makamına uygun hediyeler verilirdi¹⁷³. Bostancıbaşı gemiyle gelen zanlıları kimi zaman, içinde buldukları gemilerden kayıklarıyla alarak mahbese getirirlerdi¹⁷⁴. Zanlının önemli bir görevde bulunan biri olması durumunda kendisi tutuklandıktan sonra önce Bâb-ı Âli'de sorgulanır, sonra bostancıbaşı mahbesine gönderilirdi¹⁷⁵.

4. Mahbeste Tutukluluğun Sonra Ermesi

Mahbeste kalan ve sorgulanan zanlıların mahbese giriş gerekçeleri gibi akıbetleri de çeşitlilik arz ederdi. Onlardan kimisi tahliye olurken, kimisi sürgün, kimisiye idam edilirdi. Bu uygulamaların herhangi birisi, özellikle de idam için padişah fermanı şarttı. Bostancıbaşı, idama mahkûm edilenler için ancak idam fermanı geldikten sonra işlem yapardı¹⁷⁶. Zanlıların mahbesteki tutukluluk hâllerini sona erdiren yukarıdaki faktörleri biraz daha ayrıntılı olarak ele almak faydalı olacaktır:

4.1. Tahliye Olma

Bostancıbaşı mahbesindeki mahpusların sıkıcı ve sıkıntılı bir süreçten sonra maruz kalacakları en güzel akıbet tahliye olmaktı. Tahliye olanlar her ne kadar türlü türlü işkence ve eziyetlere muhatap olmuşlarsa da, mahpusların önemli bir kısmına nasip olmayan bu sondan dolayı kendilerini talihli sayarlardı. Affi mümkün olup mahbesten çıkması mümkün olan zanlıların tahliyesi için çoğu zaman Ramazan ayı vesile edilirdi. Gerek sadrazamların, gerek diğer idarecilerin, gerekse nadir de olsa zanlıların kendileri tarafından verilen arzlarda "*Ramazân-ı şerîfde mücrimîni âzâd itmek âdet-i İlahîye'den*"¹⁷⁷ olduğu hatırlatılarak, mahpusların azat edilmesinin padişaha büyük sevap kazandıracığı ifade edilirdi. Yine bu gruptakilerin tahliyelerinin çabuk yapılması için evlâd u ıyalinin içinde bulunduğu perişan durum¹⁷⁸ ve ebeveynlerinin verdikleri arzuhâl¹⁷⁹ gibi vesileler de kullanılırdı.

Mahbesten çıkanların hepsi aynı şekilde tahliye olmazdı. Zira tahliye kefaletle serbest kalma, istenen sonucun alınması, zanlının iftiraya uğradığının

¹⁷³ BOA, HAT, nr. 345/19673, 30 Ekim 1818 (29 Z. 1233).

¹⁷⁴ BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219).

¹⁷⁵ BOA, HAT, nr. 280/16643, 23 Aralık 1813 (29 Z. 1228).

¹⁷⁶ BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219).

¹⁷⁷ BOA, HAT, nr. 1404/56754, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203); BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225).

¹⁷⁸ BOA, HAT, nr. 685/33298, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

¹⁷⁹ BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225).

anlaşılması, istenen parayı ödeme vaadi, pişmanlık, suç işleme ihtimalinin ortadan kalkması gibi değişik sebeplerden dolayı yapılırdı.

4.1.1. Kefaletle Serbest Kalma

Yapılan bütün sorgulamalarda suçunu kabul etmeyen zanlının, bu suçla ilgisi olmadığına dair bulunduğu muhitin ahâlisinin şahitlik etmesi ve kendisine kefil olması hapisten kurtulmasının yolunu açabilirdi. Bunun gerek, ancak yeter şart olmadığını belirtmekte fayda vardır. Zira söz konusu zanlının yapılan tüm işkencelere rağmen isnat edilen suçu hiçbir şekilde kabul etmemesi gerektiği gibi, yapılan tüm soruşturma ve incelemelerde suçlu olduğuna dair değil bir delil, en küçük bir karinenin bile bulunmaması gerekirdi¹⁸⁰. “*Kavî kefile rabt*” şeklinde formüle edebilecek bu yöntem hapisane şartlarından dolayı hasta olan, tahliye olması hâlinde kaçması mümkün olmayan ve isnat edilen suçta pek de dahil olmayanlar için uygulanan bir yöntemdi. Yine mal varlığı, devlete olan borcunu ödeyecek miktarda veya daha fazla olması ve mevcut borcu tahsil etmenin mümkün olması¹⁸¹, bahsedilen gruptakilerin diğer özellikleriydi. Ayrıca kendilerine mevcut borcu rahatlıkla ödeyebilecek zenginlikte olanların kefil olması da tahliyeyi kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir rol oynardı¹⁸². Kimi zanlılarsa kefaleten tahliyelerini sağlamak için gerekli meblağı kendileri temin etmeyi vaad ederek mahbesten kurtulurlardı¹⁸³.

4.1.2. İstenen Parayı Ödeme Vaadi

Bostancıbaşı mahbesinden tahliye olanların bir kısmını, gerek devlete gerek şahıslara olan borcunu ödemeyi; gerekse müsadere edilen mallarının hepsini devlete teslim edeceğini vaad edenler oluştururdu. Akçalı işlerden dolayı mahbese atılmış olanlardan, zimmetlerine geçirdikleri paraların tamamı ya da daha fazlası tahsil edilenler belli bir süre sonra genellikle tahliye edilirdi. Zira hem hapisteye fazlasıyla “*terbiye gören ve pek mer’ûbü’l-kalb ve muztaribü’l-hâl*” olmaları, hem de bakmakla yükümlü olduklarının varlığı da dikkate alınarak tahliye edilmelerinin, tevkif, sürgün ya da idam edilmelerinden daha evlâ görülürdü¹⁸⁴. Böylece, şartlı tahliye edilen tutukluların devlete olan

¹⁸⁰ Camideki dolaptan emanet eşya çaldıkları gerekçesiyle zindan, ağa kapsı mahbesi ve nihayet bostancıbaşı mahbesine atılan ve burada üç aydan fazla türlü türlü işkencelere maruz kalan caminin kayyımbaşısıyla sekiz talebenin bu şekilde kurtulduklarına dair bk. BOA, HAT, nr. 256/14711, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210).

¹⁸¹ BOA, HAT, nr. 504/24825, 25 Ocak 1811 (29 Z. 1225).

¹⁸² BOA, C.ML, nr. 80/3676, 25 Ekim 1810 (26 N. 1225).

¹⁸³ BOA, C.ML, nr. 176/7475, 17 Ağustos 1789 (25 Za. 1203); BOA, HAT, nr. 1404/56754, 20 Eylül 1789 (29 Z. 1203).

¹⁸⁴ BOA, HAT, nr. 516/25225, 1826 (1241).

borçlarını ödemelerine imkân sağlanırdı¹⁸⁵. Dahası çoğu zaman onların borçlarını ödemelerini temin için haklarında çıkan sürgün emirleri bile uygulanmazdı¹⁸⁶. Vaad edilen parayı bazı zanlılar bir defada öderken¹⁸⁷ bazıları da birkaç taksit hâlinde öderlerdi.

4.1.3. Pişmanlık

Zanlıların mahbesten tahliyelerinde az da olsa işledikleri suçlardan duydukları pişmanlık da etkili olurdu. Ancak, bu şekilde affedilenlerin içerideyken hiçbir sıkıntıya maruz kalmadıklarını söylemek mümkün değildir. Zaten onlar da diğer zanlılar gibi işkenceye maruz kaldıkları, bazen yakınlarından birilerinin idamlarına şahit oldukları ve bu sıkıntılı süreçten ders aldıkları için affedilirlerdi. Onların gerek hapiste terbiye edilmiş olmaları gerekse sürgün edilmek suretiyle memleketlerinden veya görev mahallerinden uzak bir yere ikamete mecbur edilmeleri ıslah olmaları hususunda kâfi görülürdü. Bu şekilde affa nail olanlar suçun birinci faileri değil, genellikle suça ve suçlulara yardım ve yataklık eden ikinci derecedeki faileriydi¹⁸⁸.

4.1.4. İstenen Sonucun Kolayca Alınmış Olması

Zanlının hapse atılmasından sonra kendisinden talep edilenler eğer kolayca elde edilmişse, tabileriyle birlikte kendileri tahliye edilirdi¹⁸⁹. Bu daha çok malî suçlar işleyenler hakkında uygulanan bir yöntem olup, talep edilen paranın zorluk çıkarılmadan ödenmesi durumunda söz konusu olurdu.

4.1.5. İftiraya Uğranıldığının Anlaşılması

Mahbese konularının isnat edilen suçları işleyeceklerine kanaat getirilmemesi, zanlıların oturdukları yerlerdeki sâkinlerin hüsn-i şehadetleri ve en önemlisi iddia sahibi ya da sahiplerinin sağlıklı olmadıklarının anlaşılması, zanlıların iftiraya uğradıklarına yorularak kendileri tahliye edilirdi¹⁹⁰. Bir kısım zanlılar da kendilerine iftira atanların dava ve iddialarından vazgeçmek gibi zımnen iftiralarını kabul etme anlamına gelen hareketlerde bulunmaları üzerine tahliye edilirdi. İddia sahiplerinin iddialarından vazgeçmeleri genellikle yapılan tahkikatın iftiraya uğrayanların lehine sonuçlanacak olması

¹⁸⁵ BOA, C.ML, nr. 360/14769, 20 Mayıs 1824 (21 N. 1239).

¹⁸⁶ BOA, HAT, nr. 489/24009, 1820 (1235).

¹⁸⁷ BOA, C.ML, nr. 360/14769, 20 Mayıs 1824 (21 N. 1239).

¹⁸⁸ BOA, HAT, nr. 1325/51695, 12 Aralık 1814 (29 Z. 1229).

¹⁸⁹ BOA, HAT, nr. 266/15448, 1790 (1204).

¹⁹⁰ BOA, HAT, nr. 510/25034, 1821 (1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 A, 25 Ağustos 1821 (26 Za. 1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 D, 1821 (1236); BOA, HAT, nr. 510/25034 E, 1821 (1236).

ihtimali üzerine gerçekleşirdi. Zira bu durumda müfteri konumuna düşecek olmaları kendileri için ağır cezalara yol açabilirdi. Bununla birlikte iddia sahiplerinin iddia ve davalarından vazgeçmeleri tek başına zanlının tahliye olmasına yetmezdi. Zanlının bulunduğu muhittekilerin lehinde şahitlik etmesi de tahliye sürecinin hızlanması ve sonuçlanması için lüzumlu bir faktördü¹⁹¹.

4.1.6. Suç İşlenme İhtimalinin Ortadan Kalkması

Bu genellikle isyan etmelerini engellemek için kendilerinden ihtiyaten rehine alınan gayrimüslim tebaanın rehineleriyle ilgili bir tahliye şekliydi. Bunlar çoğunlukla Ege adalarında yaşayan gayrimüslimlerin rehineleri idi. Rum isyanı boyunca temsilcisi oldukları halkın isyana hiçbir şekilde karışmadıkları ve destek olmadıkları, kendilerine kefil olan ada nazır ve muhafızları tarafından bildirilmeleri sonrası kendilerinin tahliyeleri gerçekleşirdi¹⁹².

4.2. Sürgün

Mahbesteki tutukluluk hâli bazen sürgün emriyle son bulurdu. Hakkında sürgün kararı verilen devlet görevlisini mahbesten çıkararak bostancıbaşı, onu sürgün mahalline nakledecek görevliye teslim ederdi. Uzak yerlere sürgün edilen zanlılar genellikle gemilerle sürgün mahallerine götürülürlerdi¹⁹³.

4.3. İdam

Bostancıbaşı mahbesindeki tutuklularının maruz kalabilecekleri en kötü son idamdı. Nitekim aralarında bazılarının hayatı burada nihayete ermiştir. Bu ceza genellikle devlete ihanet etme veya devleti ağır bir zarara uğratma suçları için verilirdi¹⁹⁴. Mahbeste bulunan tutuklulardan haklarında idam fermanı çıkanlardan bazıları, özellikle gayrimüslimler, İstanbul'da soydaşlarının buldukları mahallerde ibret için asılırlardı¹⁹⁵. İdam edilenlerin bir kısmının başı ise, ders olması için istenen yerlerde asılarak teşhir edilirdi¹⁹⁶.

Mahbesteki zanlılardan, haklarında idam emri çıkanların büyük çoğunluğu burada boğdurulup cesetleri deniz atılırdı¹⁹⁷. Bu uygulama, din ve

¹⁹¹ BOA, HAT, nr. 685/33298, 5 Temmuz 1796 (29 Z. 1210); BOA, HAT, nr. 15/593, 1815 (1230); *Cabî Târîhi*, I, s. 181-182, 199-200.

¹⁹² BOA, HAT, nr. 1217/47676, 12 Ekim 1827 (21 Ra. 1243).

¹⁹³ *Uşşâkîzâde Târîhi*, (Haz. Raşit Günöğdu), II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 690; *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 139.

¹⁹⁴ *Târîh-i Naimâ*, III, s. 270.

¹⁹⁵ BOA, HAT, nr. 277/16299, 12 Temmuz 1828 (29 Z. 1243).

¹⁹⁶ BOA, HAT, nr. 102/4036, 28 Temmuz 1804 (19 R. 1219).

¹⁹⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 282. Yine bk. *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 18, 134; BOA, HAT, nr. 502/24652, 1818 (1233).

ırk ayrımı gözetmeksizin tüm mahkûmlara uygulanagelen eski bir yöntemdi. İstanbul'daki zindanların hemen hepsinde tatbik edilen bu uygulamadan dolayı mahkûmlar böylece hem idama, hem de idam sonrası bir mezara bile sahip olamama cezasına maruz kalıyorlardı. Biri maktulün sağ iken diğeriye ölüyken çektiği ve cezayı âdeta iki katına çıkararak bu sorunlu uygulamaya nihayet 18. yüzyılın sonunda makul bir çözüm getirme ihtimali belirir. 29 Ağustos 1791 (29 Z. 1205)'de devrin sadrazamının III. Selim'e yazdığı tavrında idam mahkûmunun zaten idam edilmekle cezasını çektiğini, cesedinin denize atılmasının hem kendisi, hem de ailesi için ikinci bir ceza olduğunu; zira bir mezarı olmadığından ziyaret edenlerin okuyacakları sure ve duaların sevabından mahrum kaldığını, oysa çoğu maktul yakınının onların cesetlerini almaya razı olduklarından ölümlerinin kendilerine iade edilmesini, sahipsiz kalan cesetlerin de elbiseleri karşılığı kale dizdarları tarafından defnedilmesini teklif eder. Sadrazamın sadece Müslüman cesetleri için teklif ettiği, padişaha büyük sevap kazandıracaklarını söylediği ve kabul edeceğine muhakkak gözüyle baktığı bu önerisine hiç de beklenmedik bir cevap alır. Zira padişah eskiden beri var olan bu uygulamanın selef tarafından boşuna konulmadığını, bu kaideyi bozmanın beraberinde birçok sakıncayı getireceğini, zaten devlet idaresinde merhametli olmanın bugüne kadar nizamı hep boza geldiğini söyleyerek sadrazama bunun dışında sevap kazandıracak başka birçok işin olduğunu hatırlatır. Dahası “*Şu seferden firâr idenleri ve ihtilâl-ı sefere bâ'is olanları bulub tertib-i cezâ eyleseniz daha ziyâde sevâb olur kıyâs iderim.*” diyerek de sadrazamı üstü kapalı olarak eleştirir¹⁹⁸. Devlet görevlisi olup işledikleri suçlardan dolayı mahbese konulan ve bilâhère haklarında idam kararı çıkanların malları da genellikle müsadere edilirdi¹⁹⁹.

Sonuç

Devirlerine damgasını vuran iki imparatorluğa başkentlik yapmış ve stratejik bir konuma sahip olan İstanbul, Osmanlı Devleti döneminde gerek dış gerekse iç güvenliği zor sağlanan bir şehirdi. Deniz yollarının kavşağında bulunması şehri dış tehlikelere açık hâle getirirken, sahip olduğu kalabalık ve heterojen nüfussa onu asayişle ilgili birçok sorunla başbaşa bırakmaktaydı. Güvenlik ve asayişinin sağlanması bakımından bu denli güç olan şehri tek bir asayiş birimine emanet etmek elbette mümkün değildi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde şehrin güvenliğini yeniçeri ağası, cebecibaşı, topcubaşı, kaptanpaşa, tersane emini, bostancibaşı ile bunlara bağlı birimler tarafından sağlanmakta ve

¹⁹⁸ BOA, HAT, nr. 211/11398, 29 Ağustos 1791 (29 Z. 1205).

¹⁹⁹ BOA, HAT, nr. 1386/55045, 17 Temmuz 1795 (29 Z. 1209).

her birisinin gözetiminde bu görevlerinin bir parçası olarak birer mahbes veya zindan bulunmaktaydı.

Yenisaray ile İstanbul, Boğaziçi, Haliç, İstanbul-Edirne, İstanbul-İzmit, İstanbul-Bursa yolları üzerinde bulunan saray bahçe ve bostanlarıyla civarlarındaki yerlerin asayişinden sorumlu olan bostancı ocağı, bünyesinde mahbes bulunan bir birimdir. Kaynaklarda, bostancıbaşı ağa hapsi, bostancıbaşı mahbesi, bostancıbaşı hapsi, bostancıbaşı fırını, bostancılar fırını, bostancılar hapsi, bostancılar kethüdası hapsi, bostancılar kışlası, bostancılar mahbesi ve bostaniyan fırını gibi değişik adlarla geçen bu yer bostancı ocağına ait fırındır. Sur içinde, Yalı Köşkü kapısı ile Demirkapı arasındaki mımıkada olan mahbes, bostancı ocağına ait hamamlarla bölükbaşılardan odalarının yakınında yer alırdı. Ancak birçok üniteden meydana gelen bu fırının hangi biriminin mahbes olarak kullanıldığını henüz tespit edemedik.

Bostancıbaşı mahbesi gerek burada uygulanan işkence gerekse bostancıbaşının adının saçtığı dehşetten dolayı korkulu bir mekân hüviyetindeydi. Buradaki zanlıların sorgusu bostancıbaşı, yazıcı, meydan ustası ve diğer bazı görevlilerden oluşan bir heyet tarafından yapılırdı. Bunlardan bostancıbaşı, zanlıya soruları yöneltip sorgulamayı yaparken; kâtip, zanlının beyan ettiklerini yazar ve meydan ustasıysa işkence yaparak zanlının konuşmasını sağlardı. Zanlının ve suçun önemine göre sorgulamaya bazen diğer üst düzey devlet görevlileri de katılabildiği gibi, bazen de zanlı onların huzuruna götürülüp dairelerinde sorgulanırdı. Zanlılar genellikle mahrem-i esrarı olanlarla birlikte mahbese atılırlardı. Ancak sorgulama toplu olarak değil, tek tek yapılırdı. Sorgulama sonrası zanlının kâtip tarafından yazılan ifadesi bostancıbaşı tarafından tahrir hâline getirilip ilgili makamlara sunulurdu.

Hırsızlık, yolsuzluk, casusluk, emre itaatsizlik, kaçakçılık, rehinlik ile soygunda bulunmak, iftiraya uğramak, sihir yapmak, azledilmek, izinsiz mabet inşa etmek veya oluşturmak, savaşı kaybetmek, isyan etmek ve asayişi ihlal etmek gibi fiiller zanlıların bostancıbaşı mahbesine konulmalarının başlıca gerekçelerini teşkil ederdi. Mahbese girme gerekçeleri gibi, mahbese girenlerin din, dil, mezhep, görev ve sosyal statüleri de çeşitlilik arz ederdi. Zira burada sadrazamlar, reisülküttaplar, defterdarlar, kaymakamlar, Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri, İstanbul kadıları, valiler, mütesellimler, nazırlar, büyük mirahurlar, hasekiler, silahtarlar, mirialemeler, knezler, gümrük eminleri, ada ve kale muhafızları, Yahudi ve Hristiyan tüccarlar, Vehhabiler, başbaki-kulları, metropolitler, voyvodalar, rehineler, ocak bezirgânları, gümrük mubassırları, naipler, sarraflar, hazinedarlar, bağlı devletlerin prensleri, yazıcılar, kaptanlar, saray ağaları ve bostancılar dâhil çok sayıda insan mahpusluk yaşamıştır.

Mahbesteki tutukluluk hâlinin sona ermesi tutuklulara ve onların işledikleri suçlara göre değişirdi. Onlardan bazıları tahliye edilirken, bazıları sürgün, bazılarıysa idam edilirdi. İdam edilenler için özel bir emir yoksa, cesetleri genellikle denize atılırdı. Yine mahbesten tahliye olanlarınsa değişik şekillerde mahbesten çıktıkları görülmektedir. Buna göre kefaletle serbest kalma, istenen sonucun alınması, zanlının iftiraya uğradığının anlaşılması, istenen parayı ödeme vaadi, pişmanlık ve suç işleme ihtimalinin ortadan kalkması tahliye olmanın değişik yollarıydı.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Askeriye (C.AS): nr. 435/18082, 461/19228.

Cevdet Dahiliye (C.DH): nr. 152/7553.

Cevdet Darbhane (C.DRB), nr. 22/1071.

Cevdet Maliye (C.ML): nr. 80/3676, 176/7475, 320/13178, 360/14769.

Cevdet Zabtiye (C.ZB): nr. 25/1235.

Hatt-ı Hümayun (HAT): nr. 266/15448, 503/24735, 510/25034 D, 102/4036, 103/4065, 1114/44793 B, 1124/44948, 1125/44981 B, 1125/44987, 1126/45023 B, 1127/45026, 1134/45194, 1135/45229 C, 1135/45229, 1136/45243, 1217/47676, 1274/49421, 1294/50264 B, 13/480, 13/483, 1313/51107, 1325/51695, 1383/54685, 1386/55045, 1390/55381, 1391/55485, 1404/56754, 1405/56876, 1433/58798, 15/593, 15/632, 180/8139, 182/8317, 183/8434, 183/8436, 186/8713, 211/11398, 23/1173, 256/14711, 268/15612, 277/16299, 278/16344, 280/16643, 290/17382, 290/17391, 343/19601, 343/19601, 344/19627, 344/19640, 345/19673, 367/20277, 385/20654, 407/21219, 410/21339, 410/21339, 489/24009, 500/24514 E, 502/24652, 503/24735, 504/24825, 510/25034 A, 510/25034 E, 510/25034, 516/25225, 525/25668, 526/25751, nr. 668/32565, 685/33298, 773/36255, 885/39112, 885/39123, 890/39316 A.

İrade Dahiliye (İ.DH): nr. 933/73933.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 5347.

Meclis-i Vükela (İ.MVL): nr. 52/1004.

Topkapı Sarayı Müzesi (TSMA):
TSMA.d, nr. 4754.
TSMA, E. 7017/75.

2. Araştırma ve İncelemeler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi '-nâmesi, (Haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

AKIN, Hatice, “Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi”, *History Studies (International Journal of History)*, 3/3 (2011), 23-36.

ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, Tercüman 1001 Temel Eserler, (Tarihsiz).

ALİM BARAN, Tülay, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi”, *Bellekten*, LXXII/263 (2008), s. 155-174.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116: 1688-1704), (Haz. Abdulkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

ARIKAN Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 279-306.

BAKKALZÂDE DEFTERDÂR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin: 1066-1116/1656-1704*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni), I-II, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

CİHAN, Ahmet – DOĞAN, İlyas, “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 292-314.

ÇELİK, Yüksel, “Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali”, *Bellekten*, LXXII/264 (2008), s. 603-627.

ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmî-zâde Tarihi*, (Haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1993.

EREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCÜYAN, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952.

HAMMER, Joseph Von, *İstanbul ve Boğaziçi*, I, (Çev. Senail Özkan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Hasan Beyzâde Târîhi Tahlil Kaynak Tenkidi, III, (Haz. Şevki Nezih Aykut), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

İsâ-zâde Târîhi, (Metin ve Tahlil), (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1996.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadî, Toplumsal Tarih Denemesi)*, I, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Mecmu'a-i Vekâyi'-i Asr-ı Mahmûd Hân-ı Adlî, (Haz. İlmihan Sağlamdemir), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

MUSAFFA MEHEMMED EFENDİ, *Kıt'a-min-Tarih-i Sultan Mahmud-i Evvel, Tahlil ve Metin*, (Haz. Melek Çoruhlu), (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tarih Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, III, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1327.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul, 2006.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

SİLÂHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretnâme (1106-1133/1695-1721), Tahlil ve Metin*, (Haz. Mehmet Topal), (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001.

Silâhdâr Târîhi, II, (Haz. Ahmed Refik), Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

ŞEM'DANÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'î't-Tevârih*, I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

ŞEM'DANÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'î't-Tevârih*, II-A, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

Tarih-i Naima, I, III, IV, V, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281-1283.

Târîh-i Râşid, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282.

Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi, II, (Haz. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Uşşâkîzâde Târîhi, II, haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826, (Haz. Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

YILDIZ, Murat, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına: Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.

